Prerománské jazyky Pyrenejského poloostrova

Lucie Pohořalá

OBSAH

Úvod 3

HISTORIE A VÝZKUM
Historie výzkumu, archeologické nálezy 5
Historický nástin 10
Romanizace Pyrenejského poloostrova 14
Metody výzkumu 18
Písma 21

PREROMÁNSKÉ JAZYKY
Úvod do prerománských jazyků Pyrenejského poloostrova 31
Iberština 35
Keltiberština 46
Prabaskičtina 52
Tartéština 56
Lusitánština 63

ONOMASTIKA
Obecně o onomastice 64
Toponymie 68
Antroponymie 72

Bibliografie 75

Užitečné internetové zdroje 78

Úvod

Tato práce si klade za cíl zmapovat dosavadní výsledky bádání v oblasti prerománských substrátů na Pyrenejském poloostrově.

Jaká je definice pojmu prerománský substrát?

Substrát je jazyk, který se vyskytoval na určitém území před příchodem jiného jazyka, v našem případě latiny.[1] Takový jazyk již vymřel. Každý současný indoevropský jazyk má „v pozadí" celou řadu substrátů, které ho ovlivnily ve fonetice, lexiku nebo morfosyntaxi. Je jasné, že tyto vrstvy podléhají změnám každá s jinou intenzitou. Změnám nejpřístupnější je podsystém lexikální. V něm se nejvíce odráží kultura a reálie daného společenství, nové pojmy pro tyto skutečnosti jsou pak nejsnadněji přejaty novým obyvatelstvem, a jsou případně následně zkomoleny. Nejpomaleji se mění systém gramatický. Také příčiny těchto změn bývají různé. Podsystém lexikální se mění zpravidla pod vlivem společenských změn, podsystém zvukový většinou pod vlivem jiného jazyka, změny gramatické bývají způsobeny příčinami vnitřními, systémovými. Vztah mezi substrátem a existujícím jazykem lze nejsnáze pozorovat na lexiku a fonetice.

Prerománským v tomto kontextu rozuměj: před příchodem Římanů. Všechna území, která byla kolonizována Římany, již byla obydlena původním obyvatelstvem a je otázkou, do jaké míry tyto substráty ovlivnily podobu vznikajících románských jazyků. Dnes se má za to, že se tak dělo podstatnou měrou, ať už v jejich artikulačních, lexikálních nebo gramatických návycích. Poněkud specifická je situace italštiny, kde se nejedná o čistě prerománské substráty, neboť archaická latina tam spíše koexistovala s ostatními přítomnými jazyky, například s osko-umbrijštinou, respektive se sabelskými jazyky.[2] Všude jinde se latina dostala do kontaktu se substrátovými jazyky už jako jazyk kolonizátorů, jako jazyk prestižní, jazyk práva, apod.

[1] Pojem zavedli v 19. století G.I. Ascoli a A. Schleicher. Vedle substrátu rozlišujeme také pojmy adstrát a superstrát. Superstrát je jazyk vnesený na určité území, po svém zániku zanechal stopy v pokračujícím jazyce. Adstrát je jazyk, který po určitou dobu ve vzájemném soužití ovlivňoval jiný jazyk, avšak nezanikl, ale pokračoval dál a dochoval se. V Hispánii mluvíme o adstrátu baskickém nebo arabském.

[2] Mezi latinou a sabelskými jazyky, především osko-umbrijštinou probíhaly po určitou dobu rovnocenné kontakty a výpůjčky jsou doloženy oběma směry.

Řečeno bez cizích slov, v této práci půjde o původní, vymřelé jazyky, které se vyskytovaly na území dnešního Španělska a Portugalska před příchodem Římanů. V cizí odborné literatuře se můžeme setkat s pojmy: Pre-roman languages, die vorrömischen Sprachen; ve španělské odborné literatuře se často objevuje název las lenguas paleohispánicas.

Jazyková situace na Pyrenejském poloostrově před příchodem Římanů zůstává nejméně poznaným a nejméně zmapovaným úsekem historie španělštiny. Ve zkoumání této oblasti došlo k výraznějšímu posunu až v několika posledních desetiletích, kdy byly uskutečněny zásadní archeologické nálezy a zároveň došlo k revizi několika původních hypotéz. Dnes se již pracuje na základě syntézy poznatků různých vědeckých disciplín, jako jsou například antropologie, archeologie, numismatika, dějiny umění, paleografie, biologie (zvláště pak botanika) nebo geologie.

Primárním problémem těchto prerománských substrátů je, stejně jako u ostatních pre-indoevropských substrátů, že se jedná o jazyky textově minimálně doložené (ať už jsou rozluštěny nebo ne). Často o těchto jazycích víme tak málo, že jejich výklad není ani součástí filologických osnov. K převratným výsledkům v bádání, které by zaujaly veřejnost, dochází zřídka. A například iberština, z různých důvodů, nikdy nebyla středem pozornosti akademické obce ani široké veřejnosti jako například etruština nebo thráčtina.

Poznání jazyků a národů Hispánie je však zásadní pro porozumění pozdějšímu vývoji latiny a jejího usazení na tomto území. Kolonizovaná území sdílejí v procesu romanizace mnohé paralely. Nikde původní jazyk nedokázal čelit náporu latiny a k romanizaci došlo bez výjimky. Je s podivem, jaké množství znaků sdílejí dnešní románské jazyky. Tím opatrnější musíme být při vyvozování jakýchkoliv závěrů.

Výzkum týkající se původních obyvatel Pyrenejského poloostrova dnes pokročil do stadia, kdy rozlišujeme celou řadu národů/ kmenů, jejichž jména odvozujeme od označení, která jim dali starověcí autoři, případně od názvů sídlišť. U většiny z těchto kmenů nejsme však schopni s jistotou říci, jakým jazykem mluvily, především pro nedostatek jazykového materiálu. I cesta k tomuto poměrně neurčitému tvrzení trvala několik desítek let. Výzkum započal ve dvacátých letech devatenáctého století, kdy Wilhelm von Humboldt tvrdil, že původní obyvatelé Pyrenejského poloostrova tvořili jeden národ a mluvili jedním jazykem, kterým podle něj byla baskičtina. Cesta k poznání jazyků a národů staré Hispánie je dlouhý a pomalý proces.

Historie a výzkum

Historie výzkumu, archeologické nálezy

První filologický zájem o původní hispánské kultury sahá do dvacátých let devatenáctého století. Vzhledem k nedostatku archeologických nálezů se tehdy jednalo o celkem nepodložené hypotézy, které se většinou zakládaly na studiu a srovnávání toponym, která byla tehdy hlavním jazykovým materiálem. Do roku 1900 bylo známo asi 30 nápisů v tehdy nerozluštěné iberštině. Dnes jich máme kolem 1360, asi 500 z nich je nějakým způsobem užitečných pro jazykový výzkum.

Z konce osmnáctého století pochází epigrafické nálezy ze Sagunta a vnitrozemí dnešní provincie Valencie. Do poloviny devatenáctého století přibyly stély z Tarragony a Barcelony a několik krátkých textů na drobných předmětech. V letech 1851 a 1860 byly nalezeny první olověné destičky s obsáhlejším textem (Castellón, Sierra de Gádor). První shrnutí těchto nápisů se objevilo v *Monumenta Linguae Ibericae* Emila Hübnera (1893). V roce 1894 byla objevena stéla z Fragy.

Za datum vzniku vědecké disciplíny se však považuje rok 1821, kdy se objevil Humboldtův: *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Spaniens vermittelst der Vaskischen Sprache*.[3] Humboldt tehdy došel na základě studia místních a osobních jmen k názoru, že jazyk, kterým se hovořilo na Pyrenejském poloostrově před příchodem Římanů, můžeme považovat za předchůdce dnešní baskičtiny. Humboldt neměl k dispozici dnes již propracovanou historickou fonetiku baskičtiny, a především neměl k dispozici rozluštěné iberské nápisy. Kvůli nedostatku jazykového materiálu se tak zabýval otázkami jako například, zda poloostrov obýval jeden národ či více národů. Z fonetických důvodů předpokládal, že jména začínající na Ner- a Se- a zakončená na –ippo a –briga nemohou být odvozena z baskičtiny. Zaměřil se zvláště na prvek –briga. Vytvořil imaginární hranici vedoucí od severního atlantského pobřeží, poté se svažující k jihu až ke Keltiberům a pokračující k Baetis. Na sever a na západ této hranice nacházíme toponyma obsahující –briga. Tomuto vytyčenému regionu přisoudil prapůvodní keltské obyvatelstvo. Jako nepřímý důkaz použil výskyt podobných jmen v Gallii,

[3] Pokus o výzkum původních obyvatel Hispánie prostřednictvím baskičtiny

Británii a jinde, kde je keltské obyvatelstvo doloženo. Ze zbytku informací, které měl k dispozici, došel k názoru, že Baskové a Iberové tvořili prakticky jeden národ, mluvili stejným jazykem, nanejvýše se jednalo o dialekty. Humboldt byl očarován možností zkoumat původní obyvatelstvo a jazyk na základě současného jazyka. Ostatně první věta jeho knihy zní:

„*Španělsko je jednou z mála zemí, které nabízejí tu možnost zkoumat otázky ohledně svého původního obyvatelstva prostřednictvím jazyka ještě živého, uvnitř hranic země*."

Domníval se, že jednou provždy doložil názor, že Iberové jsou vlastně Baskové.

„*Staří Iberové jsou kmenovým národem současných Basků a tito Iberové, rozšířeni po celém poloostrově, tvořili jeden národ, který hovořil týmž jazykem, a dělil se pouze na kmeny a dialekty (...) Baskičtina byla tedy jediným jazykem tehdejší Hispánie a její příchod (v případě, že není autochtonním jazykem) spadá před jakoukoliv nám známou tradici*."

Keltové se podle něj ve vnitrozemí spojili s Ibery. Na okrajích (při pobřeží a v Pyrenejích) žili oba národy odděleně.

Ke zkoumání si vybíral pouze toponyma, která považoval za keltská nebo iberská. Vyhýbal se pobřežním toponymům, která mohla být fénická, řecká nebo kartágská. Pro nedostatek důkazů nezmiňuje Ligury.

Humboldt byl tehdy skutečnou vědeckou autoritou, a proto se tento názor rozšířil mezi vědce na několik dalších desetiletí, a přetrvával vpodstatě až do rozluštění iberského písma (1920). Tomuto vědeckému dogmatu se tak podřídily všechny následující práce. Jmenujme z nich především: Arbois de Jubainville: *Les celtes en Espagne*[4] (1893), Emil Hübner: *Monumenta Liguae Ibericae*[5] (1893) a Adolf Schulten: *Numatia* (1914). Arbois de Jubainville se rozepisuje především o přítomnosti Ligurů na poloostrově. Dokládá ji 21 místními názvy, zakončenými –asco, -asca, -ascon, -usco. Hübner se zabýval klasifikací toponym. Vydělil toponyma řecká, římská, fénická a keltská. Všechna ostatní byla pro něj toponyma iberská, potažmo baskická. Jako první uvádí paralely v některých místních názvech afrických, nicméně

[4] Keltové ve Španělsku
[5] Památky iberského jazyka

více se o nich nerozepisuje. Schulte se pokoušel dokázat, že Iberové byli spřízněni s Lybijci. Přišli na poloostrov z Afriky a setkali se zde s autochtonními Ligury. Schulten považuje toponyma začínající na Sego- za striktně ligurská, neboť se podle něj nacházejí na ligurském území. Opírá se také o místní název Segesta na Sicílii, kde podle pramenů Keltové nikdy nebyli, na rozdíl od Ligurů, kteří jsou doloženi právě v dané oblasti. Za původně ligurské také Schulten považuje koncovky –ant, -ont, -unt v názvech Numantia, Palantia, Acontia, Segontia, Serguntia.

Dva dodnes patrně nejvýznamnější nálezy jsou bronz z Ascoli (1908) a velká olověná destička ze Serreta de Alcoy (1921). Bronz z Ascoli představuje soupis 52 iberských jmen (vojáků), psaných latinsky, byl nalezen v Římě. Olověná destička z Alfou je prvním nalezeným iberským textem psaným řeckým písmem. V roce 1928 byla nalezena olověná tabule u Mogenta a s ní i první obsáhlejší text v jižním typu písma. V roce 1934 byl nalezen stříbrný talíř z Abengibre. Přibližně v té době byly prováděny vykopávky v Azaila a v jihofrancouzském keltském oppidu Enserune, kde bylo nalezeno množství krátkých nápisů na drobných předmětech denní potřeby, a poprvé se tak potvrdilo užívání iberského písma také v každodenním životě a k běžné potřebě. Zároveň se tak rozšířil repertoár osobních jmen, převážně keltiberských. Pro severovýchodní typ byly také významné stříbrné nálezy z Castellet de Banyoles u Tivisa a pohřební stély ze Santa Perpetum de la Mogeda. V roce 1940 byl v Lirii nalezen druhý nápis na olověné destičce v severovýchodním typu písma. Průběžnou bilanci těchto nově objevených nálezů zveřejnil v roce 1949 Gómez-Moreno ve své *Suplemento de epigrafía ibérica*[6], a také v knize *Escritura bastulo-turdetana*[7] (1962). Dalšími, kdo výrazně přispěli při studiu iberské epigrafiky, byli Domingo Fletcher Valls (Valencie), Martín Almagro Basch (Ampurias) a A. Llobregat Conesa (Alcoy a Murcia).

V následujících letech byly vykopávky především v rukou těchto lidí: María Purificación Atrián Jordán, Yves Solier, Miguel Oliva Prat.

Největším průlomem bylo rozluštění iberského písma v roce 1922. Gómez-Moreno se zasloužil o rozluštění většiny znaků. V jeho odkazu potom pokračovali v roce 1948 Bähr, v roce 1952 Antonio Beltrán, v roce 1954 Caro Baroja. Velmi užitečné shrnutí všech uvedených prací uvádí v roce 1968 Juan Maluquer de Motes: *Epigrafía prelatina ibérica*[8]. Od té doby se toho už mnoho nezměnilo, zvláště ve zkoumání severovýchodního typu nápisů. V jižní Francii a

[6] Doplnění iberské epigrafiky
[7] Bastulo-turdetánské písmo
[8] Předlatinská iberskáepigrafika

Katalánsku bylo ještě později objeveno několik znaků, které nebyly objasněny. U jižního typu písma, které úzce souvisí s písmem tartéským, dosáhl větších úspěchů až Beltrán v roce 1954, vycházeje z mincovních legend a olověné destičky z Mogente. V osmdesátých letech tuto práci prakticky dokončili Javier de Hoz, Domingo Fletcher Valls a José Antonio Correa. A jediné, co by snad ještě mohlo něco doplnit, jsou nové nálezy.

Menéndez-Pidal a Antonio Tovar se zabývali spíše španělštinou (španělskou filologií) a méně, nebo jen okrajově, předřímskými jazyky, ale v jejich pracích najdeme často užitečná, stručná shrnutí, která mohou být zajímavá především pro amatérské zájemce.

V současné době jsou nejspolehlivějšími prameny práce těchto autorů: Javier de Hoz, Joan Corominas a Jürgen Untermann. Corominas zpracoval především oblast Katalánska. Ve své dvousvazkové práci Estudis de la Toponimia Catalana 1965 - 1970 se věnuje především toponymii a obecné etymologii. Dále také publikoval kratší práci na téma baskické toponymie. Je autorem rozsáhlého etymologického slovníku. Jürgen Untermann je autorem posledního shrnutí iberských nápisů a mincovních legend *Monumenta linguarum hispanicarum*. Javier de Hoz, člen Departamento de la Filología Clásica na Universidad Complutense v Madridu, se věnoval především jižnímu typu písma (1976), a později také shrnul závěry k předřímským jazykům (1983). Jaime Siles se věnoval především fonologii a řeckým a latinským výpůjčkám v iberštině. V roce 1986 také v kratší práci shrnul, co víme o iberské gramatice. Francisco Villar se věnuje především keltiberštině a publikoval první shrnutí keltiberské morfologie. Luis Michelena publikoval vědecký článek o fonologii a morfologii iberštiny. Nejaktivnější co do publikační činnosti je v posledních letech Jesús Rodríguez Ramos z Universita Autonoma de Barcelona. Pokouší se luštit iberštinu vnitřně jazykovou metodou. Postupuje od fonetiky a fonologie, struktury slabik a morfémů a jejich statistického výskytu. Tento autor se poprvé uvedl svou diplomovou prací *Análisis de epigrafía lusitana*[9] v roce 1992 na barcelonské univerzitě. Oceňuji také fakt, že zpřístupňuje většinu svých článků na internetu.

V rozluštění iberštiny se také angažuje celá řada jiných autorů a je samozřejmě těžké určit relevanci některých závěrů.

Pravidelně se schází *Coloquio sobre las lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica*[10], původně pouze na Universidad de Salamanca, později i na jiných univerzitách

[9] Rozbor lusitánské epigrafiky
[10] Kolokvium o předřímských jazycích a kulturách Pyrenejského poloostrova

například v Coimbře nebo Zaragoze. Z těchto setkání je vždy vydán sborník příspěvků. Autory a jejich závěry v tomto sborníku je možné považovat za skutečně relevantní. Navíc je zde prostor i pro méně významné, dílčí závěry, které by jinak na svoje publikování čekaly dlouho. Z těchto sborníků jsou tři k zapůjčení v naší Národní knihovně.

Témata související s keltiberštinou se také objevují v různých jiných periodikách, včetně těch internetových, která se zabývají keltskými jazyky a keltologií. Zejména mezi zájemci o keltské jazyky totiž najdeme mnoho amatérských badatelů, kteří rádi zveřejňují svoje závěry takřka, kde se dá.

Historický nástin

Pyrenejský poloostrov byl osídlen už od pravěku. Nejstarší obyvatelstvo je tu doloženo od starší doby kamenné, a to zejména v pobřežních oblastech. Lidé vyráběli různé kamenné nástroje, od kultury pěstních klínů, přes kulturu pazourků, sekáče mandlovitého tvaru, až po sekáče pravidelných tvarů. Neandertálci začali opracovávat kůže a kosti. Na poloostrově najdeme celou řadu těchto sídel, obsahujících pohřebiště a jeskynní malby (Altamira, Punte Viesgo, La Pasiega, Las Monedas, Las Chimeneas, El Pindal, Los Casares). Vystřídalo se zde několik materiálních kultur: mezolitičtí sběrači a lovci, azilienská kultura, levantská kultura a almerijská kultura. Během neolitu se rozvinulo zemědělství a dochovalo se nám poměrně dost megalitických pohřebních památek. Velkou roli hrála keramika a spekuluje se o tom, že významný zvoncovitý pohár se do Evropy rozšířil právě z Pyrenejského poloostrova. Kolem roku 3500 př.n.l. se z Mezopotámie rozšířila technologie výroby bronzu a kolem roku 2000 př.n.l. dorazila do západního Středomoří. Ke slévání bronzu bylo třeba cínu a mědi, tato ložiska se postupně na východě vyčerpala, až bylo nutné postupovat s jejich hledáním na západ. Na Iberském poloostrově se nacházela významná ložiska cínovce, která nakonec otevřela cestu k tehdejším civilizovaným národům.

My se samozřejmě budeme soustředit na dobu od 2. tisíciletí př.n.l., kdy už můžeme říci alespoň něco málo k jazykům, jimiž obyvatelé poloostrova mluvili. Tyto jazyky podrobně probereme v následujících kapitolách. Za bohatými nalezišti přicházeli ve větším počtu kolem 11. století př.n.l. Féničané, později Řekové, Keltové a Kartaginci. Ale jisté je, že ložiska byla využívána již dříve. Nejznámějším ložiskem bylo Los Millares v provincii Almería. Pro tuto osadu máme poměrně spolehlivou metodou (poločas rozpadu) určenu dataci; jeden kus dřeva nalezený u hradeb je datován do roku 2340 př.n.l. Na přelomu tisíciletí se situace na poloostrově změnila, když přistěhovalci ze severu přinesli technologie spojené s výrobou železa. O něco později než Féničané, patrně někdy počátkem prvního tisíciletí př.n.l., pronikli na poloostrov Keltové, kteří se významně podíleli na těžbě a zpracování soli. Řeckým a římským autorům vděčíme za první zprávy o obyvatelích Pyrenejského poloostrova. Nejcennějším pramenem je latinský spis z 2. poloviny 4. století n.l., jehož autor Festus Avienus informuje o situaci na Pyrenejském poloostrově před příchodem Římanů na základě řeckého periplu, který se nedochoval. Řekové se dostali do kontaktu především s etniky při pobřeží, zatímco do vnitrozemí

moc nepronikali. To se podařilo až Římanům. Římané se na Pyrenejský poloostrov dostali prakticky náhodou. Během punských válek potřebovali odtrhnout Kartagince od zdrojů a proto se bratři Scipionové roku 218 př.n.l. vylodili u dnešního Ampurias. Řečtí a římští autoři se často rozcházejí v názvu jednotlivých etnik. Je těžké rozhodnout, zda se jedná o proměnlivost osídlení daného území nebo o různé názvy pro jedno etnikum. Obecně se přijímá fakt, že v době příchodu Římanů na poloostrov zde sídlili Ligurové, Iberové, Keltové a předchůdci dnešních Basků. Na pobřeží sídlily obchodní základny Féničanů, Kartaginců a Basků. Iberové a Keltové se dále dělí na menší celky, které většinou nazýváme podle měst a sídlišť, která obývali. Je možné, že některé kmeny jako například Lusitánové, Kantabrové, Asturové a Lunetové byly už prekeltským obyvatelstvem. Spekuluje se o přítomnosti Illyrů.

Etnikem, které zaniklo ještě před příchodem Římanů, byli Tartésové.[11] Strabón v 1. století př.n.l., již pouze z doslechu, píše, že „Tartéssos je významné město v Ibérii a nese název podle řeky Baetis, která se dříve jmenovala Tartéssos. Tato řeka přitéká z keltského kraje… a pramení ve „stříbrné hoře"; její proud unáší nejen stříbro a cín, ale i hojnost zlata a mědi. Před ústím se řeka Tartéssos rozděluje do dvou ramen. Město Tartéssos se tyčí uprostřed obou ramen, jako na ostrově. Poblíž Tartéssu je jezero zvané Aorno a ligurské město jménem Ligustina, ležící v západní části Ibérie." Obyvatelé Tartéssu měli také podle těchto pramenů psané anály a zákony ve vázané řeči, plavili se po cínové cestě až k britským ostrovům a měli úzké obchodní vazby s Řeky. My dnes o poloze říše Tartéssos a jeho hlavního města nemůžeme říci prakticky nic. V různých dobách se jeho poloha určovala od Andalusie až po Cartagenu. Úpadek Tartéssu je spojován s úpadkem Řecka po bitvě u Alalie (535 př.n.l.) a o jeho zničení se kolem roku 500 př.n.l. zasloužili Kartaginci. V Bibli je několikrát zmiňován Taršíš. Jedná-li se však o Tartéssos, o tom lze jen spekulovat.

Podle nálezů se říše Tartéssos rozkládala v povodí Guadalquiviru. Typickými znaky této kultury jsou vypracované zlaté šperky, zavedení hrnčířského kruhu a převzetí stavebních technik z oblasti východního Středomoří.

Ke konci druhého tisíciletí př.n.l. se také od severozápadu šířila kultura lidu popelnicových polí.[12] Jejich průvodním znakem byl především jednoduchý typ nádob s jednoduchými geometrickými liniemi, které se dále na poloostrově stávaly složitějšími a

[11] Blanco, A. y otros: Tartessos, Cuaderno de Historia, 16, 1985

[12] Bosch-Gimpera, P.: Los celtas de la cultura de las Urnas en Espana, Mélida: 1935

propracovanějšími. Na rozdíl od tartéské kultury lidé popelnicových polí vykazovali venkovský způsob života, jejich sídla jen zřídka přesahovala počet padesáti domů a byli dobří zemědělci. Především ve starší literatuře se uvádí, že tito lidé byli Indoevropané a mluvili indoevropským jazykem. Tuto domněnku podporuje fakt, že tato kultura sem skutečně přišla ze střední Evropy přes Francii. Nicméně nemáme jediný důkaz v onomastice. Naopak od počátků psané kultury na tomto území je patrné, že se zde vždy mluvilo iberským jazykem.[13]

Nejproblematičtějším etnikem prvního tisíciletí př.n.l. jsou Iberové. Původně byli považováni za prapředky Basků, později bylo přijato, že se jedná o odlišný národ (zejména díky rozluštění iberského písma ve dvacátých letech minulého století), dnes se již vědci shodnou na tom, že se jedná o různá etnika, která ale sdílela celou řadu prvků. Nevíme, do jaké míry sdílela i jazyk. Iberství tedy představuje spíš něco jako společný kulturní výraz. Je těžké posoudit, jak moc byli tyto národy jednotné nebo nejednotné. Jejich města byla opevněná, a tak se často soudí, že byly politicky dost nejednotní, a je také možné, že mezi sebou válčili. Pro nás z toho plyne, že tolik diskutovaná iberština nemusí být jednotným jazykem, ale může se jednat o několik jazyků. Nebo se také může jednat o jakousi lingua franca tohoto regionu.

Často se o Iberech dozvídáme z vojenských záznamů Řeků a Římanů. Populárním pramenem, který slouží jako odrazový můstek ke zkoumání iberštiny, je bronz z Ascoli, což je vlastně také soupis vojáků. O geografii pojednávalo mnoho starověkých autorů, významněji pak Ptolemaios, Livius a Plinius.

Z pevných dat jmenujme 218-195 (druhá punská válka) a 133 př.n.l. (boj o Numantii). Iberové začali psát za nám neznámých okolností někdy v letech 600-450 a přestávali psát v prvním století př.n.l. Před i po příchodu Římanů obchodovali v této oblasti především Řekové. Dováželi především červenou figurální keramiku attického typu.

Iberství tedy ve své původní podobě podléhalo mnohem více vlivu řeckému než římskému.

Nejtypičtější iberskou keramiku představují červeně nebo červenohnědě dekorované vázy s geometrickými obrazci (rovné svazky linií, čtvrtkruhy a půlkruhy, vlnky), brzy se také objevují jednoduché květinové motivy, zvířátka. V řemeslné výrobě dále vznikaly menší kovové předměty

[13] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

patrně votivního charakteru a velké opracované kamenné předměty ve tvaru zvířat nebo sedících lidí, které se umisťovaly vedle dveří. Také vznikaly malé stříbrné šperky.

Více takových předmětů vznikalo na jihozápadě. To můžeme připsat přetrvávání tartéské tradice, ale také příznivějším ekonomickým podmínkám. Celkově se zdá, že na jihu žilo v předřímské i římské době majetnější obyvatelstvo, svědčí o tom i významný kulturní podíl měst. Naopak na severovýchodě jako by přetrvávala venkovská tradice lidu popelnicových polí, kde se urbanizace týkala jen malého počtu míst, a to až do konce předřímské doby.

Romanizace Pyrenejského poloostrova

Druhá punská válka, která začala roku 218 př.n.l., rozhodla o nadvládě v západním Středomoří; byl to boj o zdroje, území a mocenskou kontrolu mezi Kartaginci a Římany. Hannibal vtáhl město Kartágo do války a vyzval Řím. Římané se rozhodli čelit útokům přímo na poloostrově, a tak se roku 218 př.n.l. bratři Scipionové vylodili poblíž Řeky založeného města Emporion, dnešního Ampurias. V poměrně krátké době poloostrov ovládli a vyhnali Kartágince. Roku 209 padla Cartagena, 206 se vzdal Cádiz. V dobovém kontextu jsou aspekty tohoto vítězství především stříbrné a olověné doly kolem Cartageny, doly v Sierra Morena, námořní plavba v Gibraltarské úžině, a tím i ovládnutí zámořského obchodu.[14] V takto hospodářsky atraktivní oblasti se Římané rychle začali usazovat. Na přitažlivost regionu poukazují i antičtí historici. Scipio zakládá kolonii v Italice[15] a proces romanizace se šíří především v oblasti Andalusie. A to tak rychle, že již o století později píše Artemidóros z Efezu, řecký gramatik, který se v oblasti usadil, aby zde vyučoval, že obyvatelé Baetiky mohou být takřka Římany, stejně se chovají, stejně se oblékají, a svůj jazyk a své zvyky vyměnili za jazyk a zvyky podrobitelů.

Nevíme úplně přesně, jak rychle a jakým procesem se prosadil Řím ve fungování společnosti, rodiny,… Z pohledu archeologie se římská přítomnost na Pyrenejském poloostrově projevovala především stavbou měst. Je jasné, že nově vystavěná města jako Tarraco, Valentia, Cordoba nebo Saguntum byla postavena podle římských pravidel a podle římského modelu, ačkoliv mnohá z nich byla obývána významným dílem domácím obyvatelstvem (například Cordoba, Tarraco, Saguntum). Původní iberská města si však podle archeologů udržela svoji podobu až do prvního století př.n.l.[16]

[14] Cabo, Angel; Vigil, Marcel: Historia de España, dirigida por Miguel Artola, Alianza Editorial, Madrid: 1990

[15] Italica se tehdy tak samozřejmě nejmenovala. Označovala se tak až od dob císaře Hadriána, který vládl v letech 117 až 138, a v Italice se roku 76 n.l. narodil

[16] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

S Římany také přichází rozkvět písemnictví. Znalost iberského písma byla původně výsadou bohatých obchodníků z Ullastret, Serreta nebo Bastida[17]; nyní je i řemeslník schopen se podepsat na svůj výrobek. Také ražení mincí dosahuje vrcholu v římském období. Před příchodem Římanů se razily mince na několika málo místech, v Ilerdě, Saguntu a snad Saetabis.[18] V římské době se začaly razit mince na celé řadě míst v Katalánsku a Aragonu. Tyto mince, kromě několika dvojjazyčných mincí, obsahovaly iberské nápisy (názvy, číslovky, apod.)

Pyrenejský poloostrov byl bezesporu první zemí mimo Itálii, kde se latina prosadila. Když Varro (116-27) píše svou knihu, zmiňuje mezi městy, kde se ještě používají různé archaismy, i města v Hispánii.

Menéndez Pidal poukazuje na některé zvláštnosti latiny mluvené v Hispánii. Podle něj pozorujeme vliv italických dialektů, které sice s latinou byly spřízněny, ale považujeme je za samostatnou větev. Otázkou zůstává, zda je možné, aby v římských jednotkách byli vojáci, kteří hovořili např. pouze oskicky, příp. celé oddíly, jejichž dorozumívacím jazykem by byla oskičtina nebo jiný italický jazyk. Jisté je, že situace v Hispánii na přelomu letopočtu odráží velkou jazykovou nejednotnost. Jedná se spíše o archaickou latinu, přičemž dobře pozorovatelný je tento fakt především na lexiku:

španělsky/portugalsky	z latinského	a např. v italštině	nebo francouzštině
oír/ouvir	audire	sentire	entendre
cabeza	caput	testa	tete
hermoso	formosus	bello	beau
mesa	mensa	tavola	table

….

Jazyk, který obyvatelé Hispánie přebírali, byl jazykem hovorovým, jazykem, kterým mezi sebou lidé denně mluvili. Tento jazyk bývá dnes označován trochu zavádějícím termínem vulgární latina. Poměrně nově se prosazuje termín sermo. Normu samozřejmě udávala státní správa a v její písemné podobě potom zákony. Vzdělaní lidé se obraceli ke klasické latinské

[17] Z těchto míst pocházejí nejstarší nápisy. Zda byl jejich charakter skutečně obchodní, nevíme. Vzhledem k typu iberské společnosti mohly mít tyto nejstarší nápisy také charakter sakrální.

[18] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

literatuře, která byť se nedostala k nižším vrstvám společnosti, rozšířila se po celém Impériu a v zásadě byla dostupná všude.[19]

Zásadní vliv na vnitřní jazykovou diferenciaci v tomto období měla i skutečnost, že mezi dobou, kdy byla poměrně snadno a rychle romanizována oblast Baetiky a dobou, kdy lze hovořit o romanizaci severu a severovýchodu, jsou více než dvě století. Zatímco obyvatelé pobřežních oblastí, zvyklí na měnící se poměry, vnímali Římany snad až jako spojence a kladli minimální odpor, a jak jsem již výše zmínila, římskou kulturu přijímali s překvapivou lehkostí, obyvatelstvo na severu a na západě (Keltiberové, Kantabrové, Lusitánci,…) kladlo významný odpor vojenský, a lze tedy i předpokládat, že bylo ještě rezervovanější k jazyku. Jak uvádí Tovar, doklady o těchto poměrech nacházíme v nápisech. V Andalusii neobsahují římské nápisy skoro žádné stopy po původním obyvatelstvu, např. vlastní jména.[20] Právě naopak, nápisy jsou plné latinských (římských) reálií. Nacházíme zde přemíru jmen jako Cornelius, Baebius, Fabius, Caecilius, Annaeus, Sulpicius, Marcius,….[21] Stejně tak tomu bylo i ve východních oblastech obývaných Ibery. Svědčí o tom mimo jiné i skutečnost, že iberské písmo se přestalo používat již krátce po přelomu letopočtu, patrně někdy v období vlády císaře Tiberia (14-37 n.l.). V oblasti Keltibérie, Lusitánie a hornatého severozápadu nacházíme ještě v dobách pozdějších nápisy, které nejen, že dokonce obsahují původní antroponyma, ale také jsou často psané v původních jazycích. Latina se zde prosazovala jen pomalu, a navíc jistě s velkými rozdíly mezi městy a venkovem. Značně izolovány pravděpodobně byly regiony obývané Basky.

Nyní si tedy dokážeme udělat určitou představu o tom, jak velké asi tak mohly být rozdíly mezi latinou mluvenou v Cordobě a latinou mluvenou v Lugu v té samé době. Stále se ještě diskutuje o tom, jak velký vliv měly tyto odlišnosti na konečnou podobu staré románštiny. Spektrum názorů se pohybuje od těch, které tvrdí, že každá provincie již od svého vzniku měla vlastní variantu latiny, až po ty, jež zastávají názor, že latina si udržela až do středověku více méně jednotný charakter. Pravda bude patrně někde uprostřed. Relativní nedostatek písemných materiálů dává široký prostor k polemikám. V nápisech nacházíme jen málo skutečně specifických hispánských znaků. Za velmi starou, snad až do 2. století n.l. sahající změnu se

[19] Cabo, Angel; Vigil, Marcel: Historia de España, dirigida por Miguel Artola, Alianza Editorial, Madrid: 1990
[20] Schmoll, U.: Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanem Hispaniens und das Keltiberische, Wiesbaden: 1959
[21] Panosa, M.I.: Elelementos sobre la fase de bilingüismo y latinización de la población ibérica, Col. VI, Coimbra: 1994

považuje sonorizace typu pratu - prado. Podobně starý je snad plurál -s. Širokou škálu chyb, jež samozřejmě dávají znát, jak se běžně mezi lidmi mluvilo, nabízí mezi romanisty dobře známý Apendix Probi.

V nápisech se setkáváme pochopitelně i s nelatinskými slovy domácího původu, některá z nich jsou živá ještě dnes. Tak se například na jednom nápisu v Leónu dočteme slovo parami in aequore (na rovině párama = pustiny), v jižním Portugalsku se dočteme slovo lausia, které je jasným předchůdcem dnešního losa a také Isidor ze Sevilly (560-636) zmiňuje celou řadu původních domácích výrazů, jako například cama nebo sarna.

Obecnými znaky v Hispánii jsou tedy archaismus a její spíše konzervativní tendence.

Metody výzkumu

Následující řádky jsou takovou malou odbočkou o tom, jak přistupovat k neznámému, nerozluštěnému jazyku. Tuto obecnou kapitolu, související s mojí prací jen nepřímo, jsem se rozhodla zařadit, neboť jsem se při studiu této látky sama potýkala s určitými problémy a najít něco k této obecné metodice v české literatuře bylo nemožné.

Luštění je dlouhý proces, kdy výsledky jsou z povahy věci dílčí. Touha podat co nejobsáhlejší komentář k neznámému textu, pokud možno rovnou překlad, dříme asi v každém badateli. Je však lépe držet se vědeckých metod a postupovat pomalu. Luštění celých větných celků bývá převlečená ukvapenost. Malé, dílčí výsledky možná nezaujmou širokou veřejnost, ale mohou přispět k dokreslení celé mozaiky, možná dnes, možná za sto let.

V lepším případě stojíme před luštěním jazyka, jehož písmo je známé, a máme dostupné přepisy do latinky.

Můžeme si vybrat jednu ze dvou nejpoužívanějších metod:

- Vnitřně jazyková rekonstrukce
- Etymologická metoda

První metoda, vnitřně jazyková rekonstrukce, pracuje s myšlenkou, že existují určité principy, obecně platné pro všechny jazyky. Tyto principy se týkají fonologie, morfologie, syntaxe i lexikologie. Všechny jazyky například disponují určitými sémantickými kategoriemi (toponyma, apelativa), fonetický systém daného jazyka musí být funkční a životaschopný, stavba slabiky má svoje pevná pravidla, většina jazyků disponuje pojmem času a má prostředky k vyjádření minulého času/ minulých časů, přítomného času a budoucího času, atd.

Etymologická metoda spočívá ve srovnávání slov či slovních segmentů nerozluštěného jazyka s jazyky známými v naději, že se najde podobnost. Je zde ale celá řada nástrah. Shody ve slovní zásobě mezi 5- 10 % jsou náhodné v lexiku jakýchkoliv dvou jazyků. Je pravděpodobné, že vyhodnotíme-li počítačem jazykové korpusy češtiny a berberštiny, najdou se překvapující podobnosti, které samozřejmě nic nedokazují. V případě starých, nerozluštěných jazyků navíc nemáme k dispozici kompletní korpus. Navíc má etymologická metoda určitá pravidla, která bývají opomíjena. Překvapí například snahy rozluštit dva tisíce let starou iberštinu skrze dnešní

baskičtinu. Je tedy potřeba srovnávat to, co je srovnatelné (vergleichen das Vergleichbare). Untermann uvádí velmi vydařený příklad: Kdyby španělština byla známým jazykem a němčina neznámým, a zjistilo by se, že madre odpovídá německému Mutter, bylo by snadné odůvodnit v případné vědecké práci, že padre odpovídá německému Futter.

Často také napomohou různé jiné, ne právě lingvistické metody, jako je například posouzení předmětu, který nese nápis, a jeho okolí. Posuzujeme, o jaký předmět se jedná, jakou informaci chtěl jeho majitel na předmětu zachytit, v okolí jakých dalších předmětů byl nalezen, apod. Na řemeslných nebo uměleckých výrobcích bývá zpravidla zaznamenáno jméno výrobce. Na funebrálních nebo honorativních předmětech bývá uvedena dedikace, která nás zase odkazuje na dativ, atd. Tato metoda je nepoužitelná v případě dlouhých textů. Věda, která se zabývá nápisy, se nazývá epigrafika. Je vždy potřeba vzít v úvahu, jaký typ sdělení bývá v nápisech obsažen. V našem případě mnoho napoví latinská epigrafika, která je jednak poměrně stejně stará, a také dlouho existovala na poloostrově paralelně. Tak si například uvědomíme, že v tomto typu sdělení se přednostně vyskytují slovesa v 3. osobě prézentu a indikativu, případně 1. osobě plurálu.

Úspěšný luštitel samozřejmě kombinuje všechny dostupné metody, v ideálním případě jedna potvrdí výsledky druhé. Pro laika nebo začátečníka je samozřejmě nejlákavější etymologická metoda. Jenže ta bohužel vyžaduje spřízněnost nebo geografickou blízkost známého jazyka s neznámým. To málo, co známe z paleohispánských jazyků, je výsledkem všech zmíněných metod. Vzhledem k neurčité filiaci těchto jazyků poslední dobou převažuje vnitřně jazyková rekonstrukce. Na základě identifikace toponym a antroponym můžeme pozorovat morfémy a jejich frekvenci. Dále bude třeba vypracovat počítačový korpus nápisů a mincovních legend a statisticky tyto morfémy vyhodnotit a vůbec vyhodnotit frekvenci různých slabik a segmentů, možné prefixy a sufixy a flektivní koncovky. K etymologické metodě snad dopomůže lepší rekonstrukce prabaskičtiny a akvitánštiny, dále pak jakákoliv vědecká práce na téma protoberberských jazyků.

V horším případě luštíme jazyk, jehož písmo rozluštěno není. V takovém případě bychom srovnávali použité znaky se znaky z daného období známými. V regionu Evropy a Předního Východu bylo mnoho písemných systémů rozluštěno na základě fénické nebo řecké abecedy. Písmo se totiž šíří podle úplně jiných pravidel než jazyk. Snadněji se přejímá a jeho znalost

souvisí se vzdělaností, tudíž se znalostí jiných jazyků. Komplikací mohou být písma slabičná, nebo částečně slabičná, jak je tomu v případě iberštiny.

Jaká je tedy syntéza uvedených poznatků v praxi? Nyní si představme, že před námi leží neznámá sekvence písmen/ znaků. V horším případě nejsou oddělena slova. Podívejme se nejprve na fonémy a slabiky. Je otázka, do jaké míry znaky představují skutečné fonémy, ale je pravda, že „Čti jinak, než píšeš“ je vynálezem nové doby. Jaký je statistický výskyt jednotlivých znaků? Jsou slabiky spíše otevřené nebo zavřené? Čteme skutečně zleva doprava? Opakují se některé slabiky spíše ke konci „slov“? Připomínají tyto na konci se opakující slabiky některé indoevropské flektivní koncovky? Jedná-li se o jazyk, který není příbuzný s žádným nám známým jazykem, je třeba začít od toponym a hydronym. Také hledáme antroponyma dané doby a regionu. Nacházíme tato slova spolu s koncovkou/ sufixem? Pokud ne, mohla by být ve funkci podmětu. Pokud ano, zkoumáme, o jakou pádovou koncovku by se mohlo jednat. Ostatní kořeny slov budeme srovnávat a) s nám dostupnými jazyky dané doby b) s indoevropskými kořeny.

Podíváme-li se na práce o paleohispánských jazycích, zjistíme, že etymologickou metodu lze dobře uplatnit u keltiberštiny (sdílí celou řadu společných prvků s dalšími keltskými jazyky) a prabaskičtiny (která nabízí ojedinělou jazykovou kontinuitu s baskičtinou v rámci jednoho regionu). Naopak u tartéštiny, iberštiny a lusitánštiny se uplatňuje vnitřní jazyková rekonstrukce.

Písma

Rozluštěním iberského písma v roce 1922[22] se zásadně změnily perspektivy výzkumu paleohispánských jazyků. Většina tvrzení platných do tehdejší doby byla vyvrácena (viz kapitola o vývoji bádání). Gómez-Moreno dešifroval především slabičné znaky, u ostatních se poněkud ukvapil a jeho závěry nebyly úplně přesné. Bylo třeba několika dalších lidí, kteří postupně doplňovali dílčí informace, až byla mozaika kompletní. I přesto jsou zásluhy připisovány především Manueli Gómez-Moreno a v literatuře často figuruje pouze jeho jméno.

Iberské písmo je kombinací slabičných znaků, samohlásky a frikativy mají každá svůj vlastní znak. Na tuto skutečnost poukázali již v 19. století dva numismatici, Delgado a Zobel. Gómez-Moreno studoval především mince a na nich uvedená toponyma. Jeho práci doplnili v roce 1948 Bähr, v roce 1952 René Lafon, také v roce 1952 Antonio Beltrán a v roce 1954 Caro Baroja. Dnes se písmu věnuje Javier de Hoz a José Antonio Correa.

Iberské písmo vůbec nepředstavuje jednotnou soustavu znaků, každý znak má několik variant, a tak máme často k dispozici i celé různé sestavy znaků, které byly zpočátku pochopitelně zavádějící. Dnes již nikdo nepochybuje o tom, že severovýchodní typ písma, jihozápadní typ písma a jiholusitánský typ písma reprezentují jedno písmo stejného původu a stejného systému. Nevznikly nezávisle na sobě. Pro tato tvrzení svědčí hlavně vnitřní forma těchto písem. Jedná se především o tři znaky, které jsou jim všem společné:

- Samohlásky a frikativy jsou vyjádřeny pomocí jednofonémových znaků
- Závěrové hlásky jsou vyjádřeny společně se samohláskou (např. slabika ka, ke, ki), případně je samohláska ještě jednou explicitně vyjádřena za danou slabikou (ka-a, ke-e, ki-i)
- U závěrových hlásek je vyjádřeno pouze místo artikulace (guturály, dentály, labiály), ale ne způsob artikulace (znělá, neznělá), obtížně tak rozeznáváme mezi /ka/ a /ga/ nebo /ta/ a /da/. V keltiberštině tato neurčitost platí i pro /pa/ a /ba/, které v iberštině čteme jako /ba/.

[22] Tento rok se uvádí jako rok zveřejnění, tomu samozřejmě předcházelo několik let intenzivní práce.

> A tak pro čtení iberského písma obecně platí, že znak pro /k/ může označovat /k/ i /g/, znak pro /t/ může označovat /t/ i /d/. /B/ označuje jakoukoliv labiálu.[23]

I určitý počet vnějších znaků ukazuje na společný původ všech variant, shodují se nejen ve znacích přejatých z řecké nebo fénické abecedy, ale i v úplně nových symbolech pro /ki/ nebo /bo/. Lokální rozdíly jsou často dány skutečností, že na severu ovlivnila písmo především řecká abeceda a na jihu fénická.[24] Nicméně obě varianty sdílí některé znaky obou cizích abeced. V obou variantách jsou to například znaky pro /l/, /n/, /s/ a /ke/, které mohou pocházet pouze z řečtiny, a znaky pro /i/ a /ko/, které pocházejí z fénické abecedy. Vzhledem k tomu, že jak fénická, tak řecká varianta měly na iberské písmo rovnoměrný vliv, a to patrně ve stejné době, lze usuzovat na umělý vznik písma. Možná jeden člověk, možná skupina lidí, zohlednili rozdíly mezi danými jazyky a vytvořili kombinované hláskové a sylabické písmo, na kterém je zvláště nápadné spojení závěrové hlásky se samohláskou, které vzniklo pravděpodobně proto, že se tento segment v iberštině nápadně často opakoval. Tento jev je jakýmsi vylepšením fénických slabičných znaků. Pro označení samohlásek a frikativ pak převládl vliv řecké abecedy. Tyto skutečnosti pravděpodobně vyplývají z obchodních kontaktů se Středozemím. Na jihu panoval čilý obchodní ruch s fénickými, později kartágskými a jinými osadami. Na severu byl hlavní bránou Emporion, řecké město.

Určení přesného času a místa vzniku je prakticky nemožné. Řekové a Féničané se objevují na poloostrově nejpozději kolem roku 600 př.n.l. Datace nejstaršího iberského nápisu je obtížná, ale rozhodně nesahá k tak vzdálenému datu. Místo vzniku písma se může nacházet prakticky kdekoliv od čistě fénických území v okolí Almerií až po řecká území severozápadně od Valencie. Obecně panuje vědecká shoda na tom, že písmo vzniklo v letech 600-450 př.n.l. v prostoru jihozápadně od Valencie.[25]

Jak jsme naznačili v úvodu, iberské písmo má dvě až tři základní varianty, severovýchodní, jihozápadní, případně jiholusitánskou.[26] Severovýchodní varianta byla rozluštěna prakticky pouze z mincí. Je nejméně komplikovaná a nejjednotnější. Zbylé jižní

[23] Zde je třeba vzít v úvahu, že se jedná o úsus, byť vycházející z toponym. Otázka, zda iberština rozeznává /t/ a /d/ nebo ne, ještě stále není vyřešena.

[24] de Hoz, Javier: Las lenguas y la epigrafía prerromanas de la península ibérica, 6.CEEC. 351-396, 1983

[25] Gómez-Moreno, Manuel: La escritura ibérica y su lenguaje, BRAH. 112: 1943

[26] Poslední dvě sdílejí více znaků než první s druhou a první se třetí a proto se někdy uvádějí pod zaštiťujícím názvem jižní typ písma. Jde o nepřesné zobecnění.

varianty působí problémy při luštění dodnes, a to především pro svoji rozmanitost a mnohočetnost znaků. Nejvíce materiálu je doloženo z oblasti jižního Portugalska a západní Andalusie. Tyto reprezentují jiholusitánskou variantu. Další skupinu můžeme vytvořit z nápisů nalezených v blízkosti měst Alcoy a Mogente, tyto reprezentují jihozápadní typ písma.

Stále jsou však aktuální některé problémy luštění. Rozhodujícím krokem pro Manuela Gomez-Moreno bylo určení poměrně hojně se vyskytující jednoduché svislé čáry jako slabiky /ba/.[27] Před ním luštitelé za tímto znakem stále hledali /i/. Najednou tak byla jasná celá řada toponym z mincí (baitolo, basti,…). Jedná se totiž o poměrně frekventované slabičné spojení v iberštině. Zajímavým poznatkem také bylo, že tam, kde se v řečtině a iberštině často vyskytovalo intervokalické l, tam se v iberštině vyskytuje lt: ilturo (Iluro), iltira (Ilerda), iltirkesken (Ilergedes).

Rozdíly v severní a jižní variantě jsou především formálního charakteru. Severní varianta písma píše zleva doprava, tak jak je tomu v řečtině. Jižní typ písma píše výhradně zprava doleva, tak jako semitské jazyky. Jednotlivé znaky se liší i v rámci jednoho typu. Mnohočetnost znaků komplikovala i luštění. Na jihu jsou ještě některé znaky nerozluštěny. Vztah mezi severním a jižním typem písma nebyl doposud úspěšně vysvětlen. Především otázka, zda jižní typ byl základem typu severního, zůstává otevřená.

[27] Gómez-Moreno, Manuel: La escritura ibérica y su lenguaje, BRAH. 112: 1943

Severovýchodní typ písma

Jedná se o nejprozkoumanější variantu, o významu jednotlivých znaků máme nejméně pochybností. Tak, jak rozluštil jednotlivé znak Gómez-Moreno, zůstává jejich interpretace nepozměněna dodnes. Platí, že slabičné znaky jsou o něco jasnější než znaky pro vokály a frikativy. Píše se zleva doprava.

V severovýchodní variantě zůstává největším problémem Y (=m).[28] Na starších nápisech se nevyskytuje. V keltiberštině představuje /n/. Jedná se tedy snad o znak pro některou z názál. Tradičně se proto přepisuje jako m. Jedná se však pouze o vědecký úzus. Varianty znaků jsou často dány pouze typem materiálu, na který se píše.

Na následujících dvou stranách se podíváme na přehled abecedy severovýchodního typu písma a také na různé varianty jednotlivých znaků.

První je přehled základních znaků abecedy severovýchodního typu. Na následující straně, v prvním sloupci tohoto přehledu vidíme standardní provedení znaku, ve druhém sloupci potom nejčastější odchylky od tohoto standardu, ve třetím sloupci tradiční transkripci a v posledním, čtvrtém sloupci vidíme všechny Untermannovy návrhy na možnou fonetickou realizaci znaků. Několikrát jsem naznačovala, že transkripce je pouze úzus. Zde vidíme, jak každý znak může (a nemusí) představovat i jiné než předpokládané fonémy.

[28] Fletcher Valls, Domingo: De nuevo sobre el signo ibérico Y, Varia 1 (1979) 191-204

	Normalformen	Abweichungen (s. unten S. 133–135)	Transskr.	Lautwert
1	𐊀𐊁𐊂	𐊁𐊂𐊃	a	*a*
2	𐊄𐊅	𐊄𐊅𐊆	e	*e*
3	𐊇𐊈	𐊇𐊇𐊈𐊈	i	*i*
4	𐊉		o	*o*
5	𐊊𐊋		u	*u*
6	𐊌𐊍		l	*l*
7	𐊎𐊎	𐊏𐊁𐊐𐊂	r	zwei verschiedene *r*-Phoneme: § 8.2.11
8	𐊑𐊒	𐊑𐊒𐊓	ŕ	
9	𐊔		n (m)	*n*, im Nordwesten auch *m* — § 7.2.5
10	𐊕𐊕	𐊔	m	*m* — § 7.2.5
11	𐊖	𐊐𐊕	m̄ (n)	Nasal? Im Nordwesten *n* — § 7.2.5
12	𐊗𐊗	𐊘𐊙𐊘	s	zwei verschiedene *s*-Phoneme: § 8.2.11, 8.3.10
13	𐊚𐊚		ś	
14	𐊛𐊛	𐊛𐊜𐊝𐊛	ka	*ka, ga*
15	𐊞𐊞𐊞	𐊞𐊟𐊠	ke	*ke, ge*
16	𐊡𐊢	𐊢𐊣	ki	*ki, gi*
17	𐊤		ko	*ko, go*
18	𐊥	𐊥𐊦𐊥	ku	*ku, gu*
19	𐊧		ta	*ta, da*
20	𐊨𐊨	𐊨𐊨𐊩𐊪𐊫𐊬𐊨	te	*te, de*
21	𐊭	𐊭𐊭	ti	*ti, di*
22	𐊮𐊮		to	*to, do*
23	𐊯𐊯		tu	*tu, du*
24	𐊰	𐊰	ba	*ba (pa)* — *b* oder *p* in Keltiberien und A. 100: § 8.2.11, 8.3.10
25	𐊱𐊱	𐊱	be	*be (pe)*
26	𐊲	𐊲	bi	*bi (pi)*
27	𐊳𐊳	𐊳	bo	*bo (po)*
28	𐊴		bu	*bu (pu)*

Přehled písma převzat z: Untermann, Jürgen: Monumetna Linguarum Hispanicarum

V této tabulce vidíme všechny varianty ke každému znaku. Každá varianta má své pořadové číslo, toto číslo se obvykle v transkripci neuvádí. Je samozřejmě přímá úměra mezi složitostí znaku a počtem variant. Znakem s největším počtem variant je /te/. Ale zároveň je evidentní, že se jedná o varianty téhož a vzájemně by je k sobě přiřadil i laik. Naproti tomu některé jiné znaky o pouhých třech, čtyřech variantách vykazují mezi sebou větší rozdíly. Velmi četné znaky jsou také /be/ a /ke/. Souvisí to snad i se skutečností, že tyto slabiky jsou v iberštině velmi frekventované, proto bylo třeba je častěji zobrazovat, a tím rostl i počet variant (spekulace).

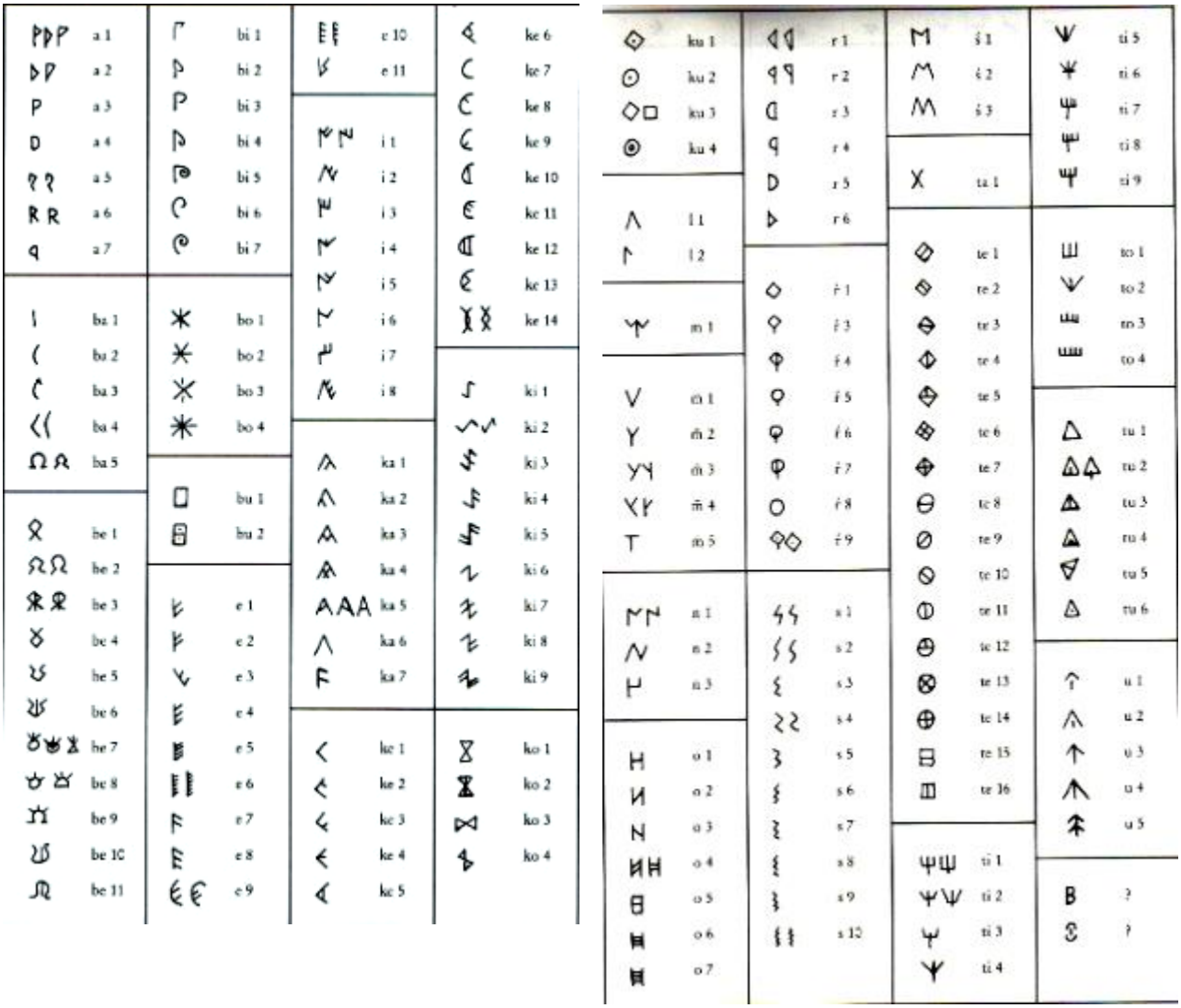

Přehled variant jednoho každého znaku severovýchodního typu písma, převzato z Untermann, Jürgen: Monumenta Linguarum Hispanicarum

Jižní typ písma

Řada vědců jej považuje za předchůdce severovýchodního typu.[29] Zdá se, že je skutečně starší, a způsobuje nám také řadu komplikací při luštění. Zřejmě pod fénickým vlivem se nápisy v tomto typu písma psaly zprava doleva.

V následujícím přehledu vidíme znaky jižního typu písma. Vidíme, že možné realizace jsou ještě četnější než u severního typu písma. Naopak některé slabiky jako by úplně chyběly. Označení v prvním řádku tabulky (kombinace písmene a čísla) odkazuje k nápisu, kde se daný znak vyskytuje v uvedené podobě.

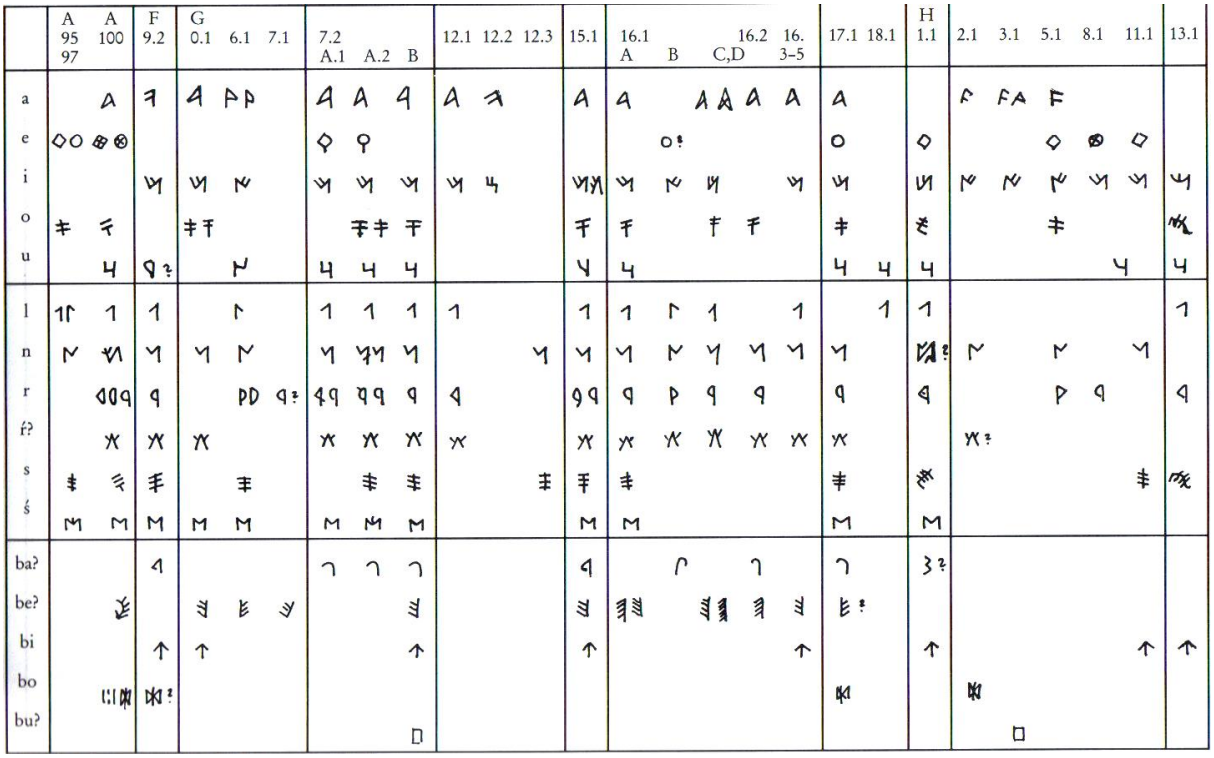

Přehled znaků jižního typu písma 1/2, převzato z: Untermann, J.: Monumenta Linguarum Hispanicarum

[29] Vice tito autoři: Gómez-Moreno, M.: La escritura bástulo-turdetana, Madrid: 1962

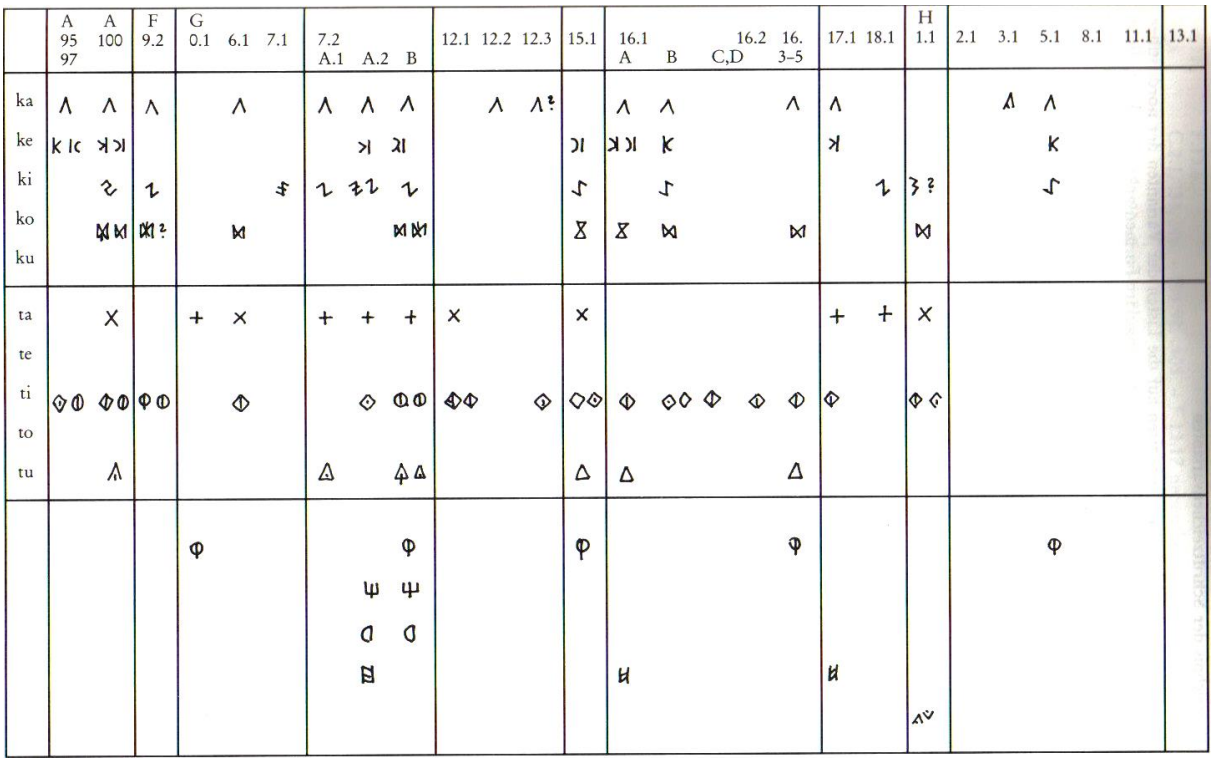

Přehled znaků jižního typu písma 2/2, převzato z: Untermann, J.: Monumenta Linguarum Hispanicarum

Iberské nápisy nacházíme psané také v řeckém písmu a v latince.

Nápisy psané řeckým písmem pocházejí ze staršího období, především ze 4. století př.n.l.[30] Iberští písaři převzali prakticky beze změny řecké iónské písmo staršího archaického období. Vůbec nepoužili tyto znaky: ε, μ, π a přídechové hlásky θ, ϕ, χ. Pro /e/ používali výhradně η. K zobrazení obou sykavek použili jednak sigmu (ś), jednak samekh (s). Jediná inovace byl dvojí znak pro r. Znak ρ s čárkou označuje r a ρ bez čárky označuje ŕ.[31]

Latinská abeceda se používala ojediněle, a až ke konci republiky. Platila obecně známá pravidla latinské epigrafiky. Nejrozsáhlejší texty se nacházejí na kameni v Castulu. Na následující straně vidíme ukázku.

Transkribujeme-li z jakéhokoliv typu iberského písma, uvádíme tuto transkripci v textu tučně, malým písmem. Uvádíme-li domnělou výslovnost, píšeme ji v závorkách. Řečtinu

[30] Nápisy z Campello, olovo z Cigarralejo a Serreta,…
[31] de Hoz, Javier: La escritura greco-ibérica, Col. Viktoria, 285-298, 1987

transkribujeme v současnosti užívanými řeckými znaky, výrazné odchylky můžeme naznačit otazníkem apod. Latinské písmo tradičně transkribujeme velkými písmeny.

Fotografie převzata z: Museo Arqueológico Nacional Madrid

Město Castulo je doloženo římskými autory, z mincí doby předřímské čteme patrně označení **kaštilo.**[32] Město se nachází asi 5 km jižně od Linares. Město by mělo ležet v oblasti Oretanů, kteří původně používali jižní typ písma. Tato kamenná deska je 62 cm vysoká, 88 cm dlouhá a 17 cm tlustá. Je patrné, že levá část desky chybí, nevíme kolik. Untermann odhaduje čtyři až pět písmen. Přepis tentokrát neuvádím.

Ukázku nápisu v řeckém písmu se mi zatím nepodařilo dohledat.

Zápis keltiberštiny iberským písmem

Na omezenost a jednostrannost písma narazili už Keltiberové, kteří potřebovali znázornit hojně se vyskytující kombinaci závěrové hlásky a likvidy (kr, kl, tr,…). Tento nedostatek v iberském písmu svědčí opět pro skutečnost, že písmo bylo „ušité na míru“ pro iberštinu. Keltiberové našli pro znázornění těchto konsonantických skupin tři různá řešení:[33]

- Slabika závěrová + samohláska, znak pro likvidu, znak pro samohlásku; sekvence ka-r-a tedy v keltiberštině pravděpodobně znamenala kra
- Znázornění slabika závěrová + samohláska, znak pro likvidu (ka-r)
- Poměrně časté je také znázornění bez likvidy (ka)

[32] Maluquer de Motes, J.: Epigrafía prelatina de la Península Ibérica, Barcelona: 1968
[33] de Hoz, J.: On some problems of Iberian skript and phonetics, Col. Tübingen, 257-271, 1979

Dalším problém při zápisu keltiberštiny je zápis sykavek.[34] Z těchto důvodů keltologové volí pro studium keltiberštiny raději těch několik nápisů v latince.[35] Iberské nápisy totiž nepředstavují úplně spolehlivý zdroj, neodrážejí dostatečně skutečnou fonetickou podobu keltiberštiny.

[34] Siles, J.: Über die Sibilanten in iberischer Schrift, Col. Tübingen, 81-97, 1979
[35] Bičovský, J: Úvod do vývoje keltských jazyků, Ústav srovnávací jazykovědy, Praha: 2005

Prerománské jazyky

Úvod do prerománských jazyků Pyrenejského poloostrova

Postupně se budeme zabývat pěti starými jazyky Pyrenejského poloostrova: iberštinou, keltiberštinou, prabaskičtinou, tartéštinou a lusitánštinou. Co mají tyto jazyky společného? Především to, že je známe pouze z nápisů, většinou na kameni, některé také na olovu, stříbru nebo keramice. Dál už bychom mezi nimi našli spíš rozdíly.

Stupeň poznání každého ze jmenovaných jazyků je samozřejmě jiný. Nejvíce informací máme o keltiberštině. Na základě znalosti jiných starých keltských jazyků a filiace keltiberštiny k indoevropským jazykům, můžeme hovořit ze všech paleohispánských jazyků nejpodrobněji o morfologii a syntaxi, stejně tak o lexiku. Nejpochybnější informace máme z hlediska jazyka o tartéštině a iberštině.

Naopak, co do množství jazykového materiálu, máme nejvíce k iberštině (kolem 600 nápisů a několik desítek mincí). Nejméně materiálu máme k lusitánštině (3 nápisy). Tyto údaje sice nevypovídají nic o jazykové struktuře, ale o našich znalostech techniky psaní a přípravy daného podkladu k psaní. Nositeli nápisů jsou kámen, keramika, olovo, bronz a výjimečně stříbro. Toto jsou pouze shrnující informace, u každého jazyka potom uvádím přesný přehled, jak a na čem jsou nápisy uvedeny. Výjimečná je pouze tartéština a lusitánština a to tím, že nápisy byly nalezeny pouze na kameni. U tartéštiny (přes 70 nápisů) tak můžeme tento materiál považovat za jediný užívaný. U lusitánštiny (3 nápisy) lze toto pouze předpokládat. U prabaskičtiny nemáme žádný nápis a vycházíme pouze z osobních jmen a jmen božstev v latinských nápisech.

Lze tyto jazyky dál ještě nějak dělit? Vědci se zabývají hlavně skutečností, které z těchto jazyků byly indoevropské a které ne. Tímto problémem se zabýval hlavně Antonio Tovar, jenž je autorem i celé řady čistě indoeuropeistických publikací (například *Indoeuropäisierung Westeuropas*[36] apod.). V poslední době se problému věnuje také Francisco Villar (*Los indoeuropeos y no indoeuropeos de antigua Hispania*[37]). S největší pravděpodobností můžeme uvést následující dělení:

[36] Indoeuropeizace západní Evropy
[37] Indoevropské a neindoevropské národy staré Hispánie

Indoevropské jazyky:

- Keltiberština
- Lusitánština

Neindoevropské jazyky:

- Prabaskičtina
- Iberština
- (Tartéština)

Z typologického hlediska můžeme konstatovat, že indoevropské jazyky jsou jasně flektivní, o typologii zbylých třech se vedou spory, především iberštinu se snaží někteří autoři popsat jako aglutinační jazyk. Prabaskičtina je vzhledem ke svému současnému typu nejspíš aglutinační. Faktické údaje (historie, archeologie) o tartéštině nenasvědčují tomu, že by se jednalo o indoevropskou kulturu. Nicméně z analýzy jazyka se někteří domnívají, že by mohlo jít o indoevropský jazyk.[38]

Také bychom mohli tyto jazyky dělit podle různých dalších kritérií, jako například podle délky nápisů, ve kterých je nacházíme (nejdelší texty produkovala iberština a keltiberština, nejkratší tartéština, vůbec žádné baskičtina), podle množství nápisů, podle upřednostňovaného materiálu,…. Je jasné, že větší pozornosti se těší jazyk, který má co největší počet co nejdelších nápisů, protože ty jsou nejvhodnější k jazykové analýze.

K tématu paleohispánských jazyků existuje celá řada publikací a vědeckých článků. Abychom porozuměli odborným textům, je třeba říct si něco o značení nápisů. Značení jednotlivých nápisů je velmi nejednotné. Obecný úzus je takový, že se nápisy označují jménem místa, kde byly nalezeny, a římskou číslicí, která určuje pořadí. Například Botorrita III označuje nápis, který byl nalezen ve městě Botorrita a jedná se v pořadí o třetí nápis, který zde byl nalezen. Různí autoři používali často různá značení. Většinou však v úvodu nebo v závěru toto značení popisují. Systematičtější značení navrhuje Untermann. Rozdělil Španělsko (a regiony, kde se také našly nápisy psané iberským písmem, jako například jižní Francie) na několik sektorů a označil je

[38] Untermann ve své knize Die vorrömischen Sprachen (což je velmi aktuální publikace z roku 2001) naznačuje, že některé tartéské koncovky jako -enti by mohli být indoevropské. Tato koncovka je ide. koncovka pro perf.3.os.plurálu. Zda má tento význam také v tartéštině, nevíme. Víc příkladů neuvádí.

velkým písmenem abecedy. Tyto sektory nebyly vybrány náhodně a vždy každý sektor sdílí některé prvky oproti těm zbývajícím. Po písmenu následuje tečka a za ní podle systému mezinárodního desetinného členění následuje číslo blíže specifikující lokalitu a za další tečkou pořadí nalezeného nápisu. Označení takového nápisu potom vypadá například jako F.14.1 nebo G.10.3. Toto označení se pravděpodobně v budoucnosti prosadí, vzhledem k neustále přibývajícímu počtu nápisů. Systém, jakým jsou rozděleny regiony v tomto značení, vidíme na mapě na následující straně.

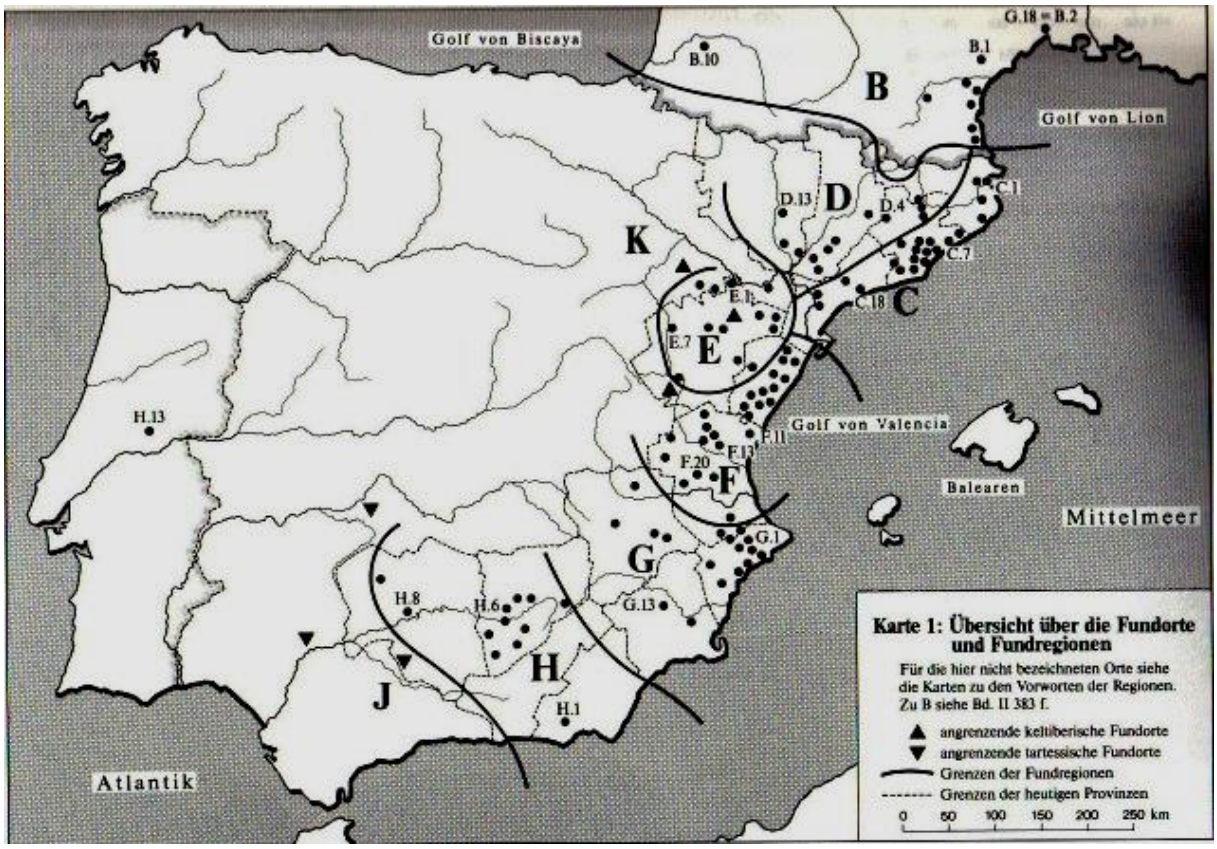

Mapa převzata z: Untermann, J.: Monumenta Linguarum Hispanicarum

Jazyk Sorotaptů (el sorotáptico, el sorotapta), o kterém se vede poměrně dost sporů, jsem po uvážení nezařadila. Proto tedy krátká poznámka k sorotaptštině: Pravděpodobně se tedy jedná o jazyk etnika, obývajícího severozápadní část Pyrenejského poloostrova, především jižní a jihovýchodní Galicii. Koncovky a některá slovní zásoba působí indoevropsky, Corominas identifikuje některá jména božstev se jmény božstev jazyků místně velmi vzdálených od tohoto,

zmiňuje především Venety, ale i Slovany a Baltoslovany. Proto, připustíme-li existenci Sorotaptů, musíme připustit také skutečnost, že se jedná o indoevropské obyvatelstvo poloostrova, avšak prekeltské. Nápisy, o kterých se obecně soudí, že jsou sorotaptské, jsou psané latinkou. Corominas nabádá k dalšímu výzkumu, který, pokud vím, nebyl zatím uskutečněn.

Iberština

Jak jsme již konstatovali v předchozích kapitolách, je těžké definovat, co vlastně představují pojmy iberština, iberství, iberský. Nejsme schopni určit, zda Iberové tvořili jednotný národ. Nejsme schopni ani určit, zda jazyk, který nacházíme na iberských nápisech, je jeden jazyk nebo více jazyků sobě příbuzných. Iberství mohlo docela dobře být spíš jakýmsi jednotným kulturním projevem, ale jednotlivé kmeny mohly vykazovat menší či větší odlišnosti. Iberové měli opevněná města, a je tedy dost pravděpodobné, že mezi sebou také válčili.

Co tedy víme o iberské kultuře? Máme písmo (nápisy), keramiku, sochy a některé městské stavby. Co z toho je opravdu původně iberské? Snad písmo, i když víme, že se jedná o jakýsi kompilát písem dostupných v tehdejší době. Keramika je původní jen některá, neboť velmi rozšířená byla řecká keramika attická a nejrozšířenější během 2. století př. n. l. byla na Pyrenejském poloostrově cenově dostupná jihoitalská (někdy také kampánská) keramika z dovozu. Jednotlivé stavby a stavba měst měly svůj vlastní charakter, ze kterého lze usuzovat na některé podrobnosti o životě Iberů, později však podléhaly nejprve řeckému, později římskému modelu.

Avšak všechny tyto jmenované autochtonní prvky byly plně rozvinuté již před příchodem Římanů a přetrvávaly dlouho beze změny. Římané nepřišli na poloostrov, aby zavedli latinu nebo aby zde prodávali předměty každodenní potřeby. Obchod přenechali místnímu obyvatelstvu a řeckým obchodníkům, tak tomu ostatně bylo doposud. Největší změny v běžných užívaných věcech přišly patrně až s onou jihoitalskou keramikou. Další kulturní prvky jako jazyk nebo stavba měst už přišly tak nějak mimoděk.

Přímo o Iberech v době před příchodem Římanů nemáme žádná konkrétní historická data. Na pole historiografie vstupují Iberové až s druhou punskou válkou (218-195 př.n.l.). Tehdy dali starověcí autoři kmenům různá jména a například zmínili jejich údajné hlavní město (například Atanagrum u Ilergetů nebo Castulo u Oretanů) nebo jméno *regula* (například Mandonius, Indibilis, Bilistages u Ilergetů nebo Edesco u Edetanerů).[39] Několik málo dalších zpráv máme z období bojů o Numantii (133 př.n.l.) a z období severozápadního Augustova tažení. Zájem se soustředil především na politickou a vojenskou organizaci kmenů.

[39] Caro Baroja, J.: Los pueblos de España, Barcelona: 1946

Rozkvět iberské epigrafiky (asi 200-50 př.n.l.) je spojován z rozkvětem iberských měst. Tato města velmi záhy převzala římský model. Ampurias, Tarraco, Saguntum, Celsa, Osicerda, Saetabis, Castulo, Obulco[40]- to všechno jsou města, kde nacházíme iberské i latinské nápisy nebo je zde doloženo ražení přímo dvojjazyčných mincí. Lze tedy předpokládat, že zde po několik generací žilo bilingvní obyvatelstvo, které nakonec plně podlehlo romanizaci, patrně právě někdy kolem letopočtu. O podrobnostech tohoto procesu a problémech při jeho zkoumání jsem se zmínila v kapitole více v kapitole o romanizaci. Zde chci jen připomenout: Romanizace probíhala spíš směrem od jihu k severu a od východu k západu. Iberské kmeny blíže pobřeží tak stáli spíš v první vlně romanizace. Rozvoj iberské epigrafiky ale také pravděpodobně souvisí s rozvojem latinské epigrafiky nebo respektive s kvalitou latinské epigrafiky jako takové. Řekli jsme si již, že vznik písma datujeme do let 600-450 př.n.l. Jak je tedy možné, že nejvíce nápisů a také nejdelší nápisy vznikly až v období počátků romanizace? Lze se domnívat, že Římané mohli zprostředkovat některé nové techniky nebo, a to se jeví jako ještě pravděpodobnější, v soužití dvou kultur se prostě ta jedna „inspiruje“ od druhé. Římané produkovali obrovská množství nápisů, seznamy vojáků, soupisy majetku, ale také kratší nápisy votivního, honorativního nebo funerálního charakteru. Řadu z těchto údajů Iberové patrně do té doby vůbec nezaznamenávali, ale v koexistenci s latinskou psavou kulturou začali prostě psát taky. Navíc kulturně a administrativně se Římané prosadili ještě mnohem dříve než jazykově a proto snad i vznikla potřeba zaznamenávat tyto údaje.

Na řadě dalších míst nacházíme až do období přelomu letopočtu (a později) výhradně iberské nápisy. Je to často tam, kde je zřejmá kontinuita mezi předřímským osídlením a římským městem. Římské město například bylo založeno v těsné blízkosti původního města (například Iluro a Liria[41]).

Pochybnosti o jednotnosti nebo nejednotnosti původního obyvatelstva (jak kulturní tak správní) mají své kořeny již u starověkých autorů. Jednalo se o příliš velké území obývané příliš mnoha lidmi. Livius používá termín Hispani. Je patrné, že nerozlišuje ani Ibery a Keltibery. V řeckých pramenech se objevuje označení Ιβηρεσ. O jednotlivých kmenech a jejich hranicích se před rokem 200 př.n.l. nezmiňují žádné prameny.

První lepší geografii nabízí Ptolemaios, Livius a Plinius.

[40] Tovar, A.: The ancient languages od Spain and Portugal, New York: 1961
[41] Tovar, A.: The ancient languages od Spain and Portugal, New York: 1961

Je jasné, že etnonyma pro tyto kmeny existovala. Z mincí se dovídáme názvy jednotlivých kmenů: untikesken – Indigetové, aušesken- Ausetanové, laieśken – Laeetanové, iltiŕkesken – Ilergetové, seteisken – Sedetanové.[42] Dále známe několik etnonym, pro něž však nemáme žádný důkaz v dějepisné nebo zeměpisné literatuře: ikalesken, arsesken, otobesken, urkesken. Tyto kmeny považujeme za tzv. staré.

Na skutečnou podobu předpokládaných etnonym se můžeme podívat zde. Na obrázku vidíme devět na mincích doložených etnonym. Etnonyma přepisuji v řádku zleva doprava: **arse, arsesken, seteisken, usekerte, iltukoite, baŕkeno, aušesken, laiśken, ikoŕbeles.**

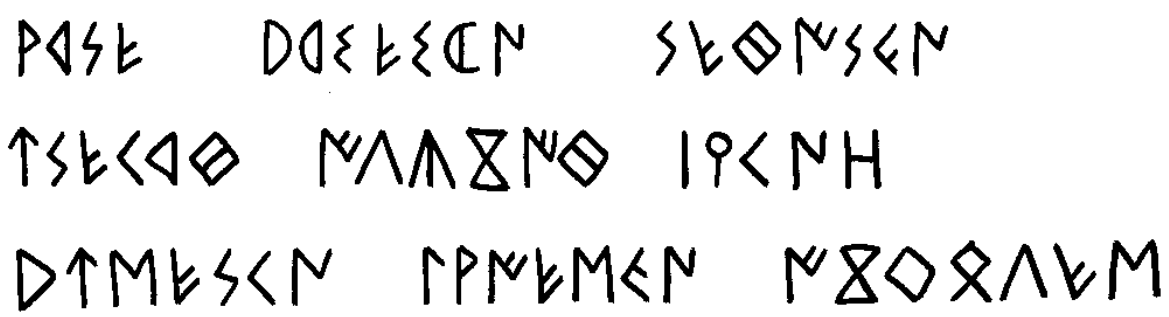

Obrázek převzat z: http://www.webpersonal.net/jrr/

Názvy jako Bastitanus, Edetanus, Oretanus,… se objevují až v latinských nápisech raného císařského období.

Lacetanové se ve starých pramenech neobjevují a vypadá to, že byli považováni za Laetany. Laetani obývali se svou městskou kulturou oblast mezi Barcelonou a Mataró (Ptolemaios). Lacetani obývali *subiecta Pyrenaeis montibus*, tedy spíše podhorské oblasti (Livius). Je tedy možné, že nezakládali města a proto se nedostali do Pliniových a Ptolemaiových zpráv o Pyrenejském poloostrově.[43]

Také Edetanové a Sedetanové jsou často zaměňováni. Livius zná pouze Sedetany. Ptolemaios zná pouze Edetany. Podle výskytu mincí s těmito označeními soudíme, že Sedetania se nacházela v nížině Ebra na jih od Zaragozy a Edetania se nacházela v oblasti dnešní Valencie a

[42] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

[43] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

dále do vnitrozemí.[44] Kde probíhala hranice mezi těmito územími, lze jen těžko říct. Ale je docela dobře možné, že se kryla s pozdější hranicí římských provincií conventus Tarraconensis a Caesaraugustanus.

Co vlastně od sebe odlišovalo jednotlivé kmeny, je dodnes často diskutované téma. Byl to snad jazyk? K této otázce se budeme moci vrátit až za několik desítek let, až bude iberština o něco probádanějším polem. Dosud nemáme dost znalostí, abychom se vyjádřili k regionálním odlišnostem jazyka. Nepomůže nám ani typ písma, který ten či onen kmen používal. Kontestanové a Oretanové používali jižní typ písma, ale zbytek kmenů používal velmi jednotně severovýchodní typ písma. Jak jsem již zmínila v úvodu, kulturně (umění, stavby,…) nevykazují tyto kmeny větší rozdíly.[45]

Na Untermannově mapě na následující straně vidíme pokus o určení hranic jednotlivých kmenů, případně i zanesení kmenů, o jejichž poloze máme nedostatek informací. Tato mapa vznikla na základě mincí či nápisů, které mohou být identifikovány s městy zmíněnými v latinské nebo řecké literatuře. Kolečkem jsou označeny naleziště mincí. Trojúhelníčkem jsou označeny naleziště nápisů, jež potvrzují přítomnost daného kmene. Čtvereček označuje místa, kde byly nalezeny jak nápisy, tak mince. Číselné a písmenné kombinace označení nápisů a mincí souvisí s Untermannem zavedeným systémem označování nápisů, které jsme si vysvětlili v úvodní kapitole.

Untermann rozlišil Sedetany a Edetany, tak jak jsme naznačili v předchozím textu. O poloze a přítomnosti Lacetanů však pochybuje, a proto je nechává v závorce. Podobně jako nejisté Suessetani. Dále do vnitrozemí podle něj pronikli jen Oretanové a Turdulové, snad Bastetanové.

[44] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

[45] Z pohledu obecné etnografie je známo mnoho typů společenství a soužití jednoho národa. Mohlo se také jednat o menší politické celky bojující příležitostně o moc. Tyto celky mohli být tvořeny jednotlivými rodinami nebo jednotlivci a na ně navazujícími vazaly. Z dnešního pohledu by asi jedna rodina těžko utvořila samostatný životaschopný celek, ale rozvětvená rodina v tradičním pojetí může mít až několik desítek/ stovek členů. Podobné uspořádání menších celků známe například z předdřímské Galie. Něco podobného je tzv. klanové uspořádání specifické například pro Balkán (Albánie, severní Řecko) nebo kavkazské společnosti. Podíváme-li se na geografické a kulturní podmínky, ve kterých se obecně vyskytují, nelze je zcela vyloučit ani pro Hispánii.

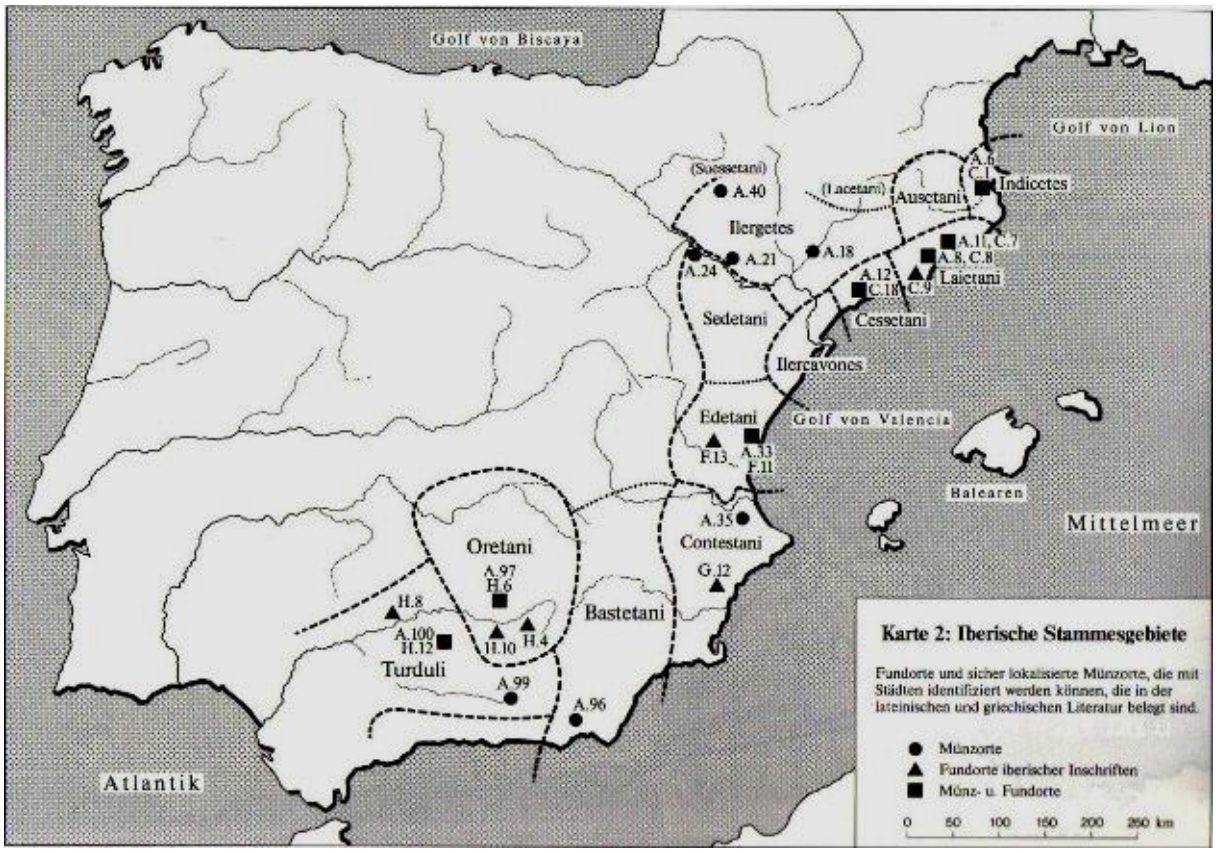

Mapa iberských kmenů převzata z: Untermann, Jürgen: Monumenta Linguarum Hispanicarum, Band III.

Cílem starověkých autorů bylo také vždy určit nějaké „hlavní město“, centrum. Je pravděpodobné, že mnoho kmenů žilo i městským způsobem života, zvláště ty, které razily mince. U některých však informace o žádném městě nemáme a i z oblasti, kterou obývaly, je patrné, že žili spíše jako usedlí zemědělci, tedy venkované. Mnoho měst zmíněných v pramenech je svou polohou velmi nejistých a často nevíme víc než pouhý název města. Například Atanagrum, podle Livia údajné hlavní město Ilergetů je pro nás zatím pouhým názvem. O poloze nevíme vůbec nic. Ptolemaios zmiňuje u každého kmene několik měst a podle archeologických nálezů je patrné, že jich bylo ještě víc. Jejich hierarchie a funkce je pro nás však neznámá. Jako „hlavní města“ bývají přijímána města, která nesou v názvu něco z etnonyma (pakliže tedy o takovém městě víme), tak je tomu například u Edetanů- Edeta Liria, u Oretanů – Oretum Germanorum. Není to však dosud úplně přesvědčivé.

Polohou jsou tato města většinou tzv. oppida, nacházejí se tedy na vyvýšeném místě, náhorní plošině nebo rozsáhlejší hoře a jejich zeměpisná poloha napomáhá jejich obraně. Autoři

často upozorňují na možný sakrální význam měst, nešlo tedy primárně o hospodářská centra nebo politická centra, ale snad o shluk budov a lidí kolem určitého svatého místa.[46]

K největšímu rozvoji měst dochází v letech 400 až 200 př.n.l. Města se nacházela na výrazných kopcích v krajině. Jedinými veřejnými budovami v nich byly chrámy a svatyně. Jednoduché stejné domy tvořily dlouhé úzké ulice. Vypadá to, že nebylo žádných shromaždišť ani trhů nebo reprezentativních městských budov. Všechny důležité veřejné věci se snad odbývaly v chrámech, snad před nimi. Původní iberská města se tedy značně lišila od římských měst.

Untermann[47] rozděluje Iberii na dvě kulturně odlišná území. Hranici mezi nimi tvoří řeka Júcar. Na sever od této řeky se píše severním typem písma a nacházíme jednoduché náhrobní stély s nebo bez nápisu. Na jih od této řeky převládá jižní typ písma a monumentální pohřební tradice. Sám však konstatuje, že celá řada významných kulturních prvků do tohoto dělení nezapadá. Například iberská jména jsou více či méně jednotná od jižní Andalusie až po jižní Francii. Stejně tak dekorace váz. Pro Ibery typické zdobení červenými a červenohnědými geometrickými obrazci se vyskytuje na celém území. Navíc rozdíly v pohřební tradici by bylo lze připsat také rozdílům v majetnosti obyvatelstva. Jak jsem již popsala v předešlé kapitole o historii, obyvatelstvo na jihu bylo odjakživa majetnější než obyvatelstvo na severu. Je tedy otázkou, zda tyto rozdíly připisovat kulturním rozdílům nebo prostě „finančním“ možnostem obyvatel.

Další poznámky k iberské kultuře už by byly pouhé spekulace a domněnky. Vraťme se proto zpátky k jazyku.

Nositeli iberštiny jsou jednak mince a jednak nápisy v iberském (jižní a severní typ), řeckém nebo latinském písmu. Materiály, na kterých se objevují nápisy jsou: kámen (náhrobní stély, 1 kamenná schránka, 1 architráv, menší kamenné předměty jako dva podstavce pod sochy, kulička s kovovým závěsem, mramorová deska, dva přívěšky a jeden fragment neznámého původu), keramika (nádoby, nádobí, amfory a menší fragmenty snad nesoucí sdělení jedné osoby druhé), stříbro (nádoby, talíře, pohárky) a olovo (popsané destičky).

[46] Fernández Vega 1982, Abad Casal 1987

[47] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

Nejtypičtějším nositelem textu obecně na celém Pyrenejském poloostrově jsou vzhledem k nálezům posledních dvaceti let olověné destičky. Zatím je nenacházíme pouze na území tartéského jihozápadu a keltiberského severu. Vzhledem k množství, v jakém se olověné destičky vyskytují, lze uvažovat o nějaké průmyslové výrobě a o jejich průmyslovém zpracování.

Olověné destičky jsou často nacházeny nestandardním způsobem (zloději nebo nadšenými amatéry, kteří vlastní hledačku kovů), a proto zpracovávány nesystematicky. Často nemáme dost informací o kontextu a místě, kde byly nalezeny.

Na této a následující straně vidíme mapy nálezů iberských nápisů, přičemž jsou rozlišeny materiály, jež jsou nositeli těchto nápisů.

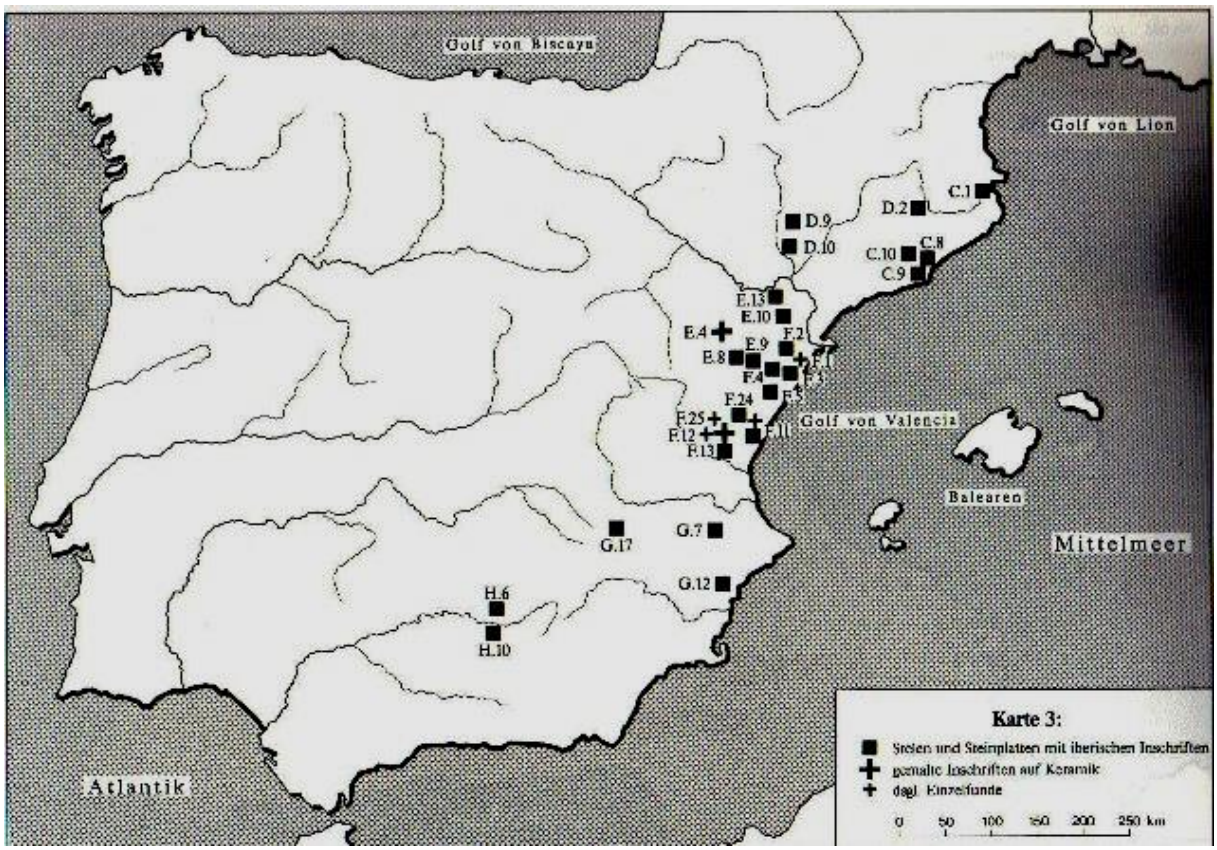

Mapa nálezů iberských nápisů na kameni (čtvereček), keramice (křížek), převzato z: Untermann, J.: Monumenta Linguarum Hispanicarum

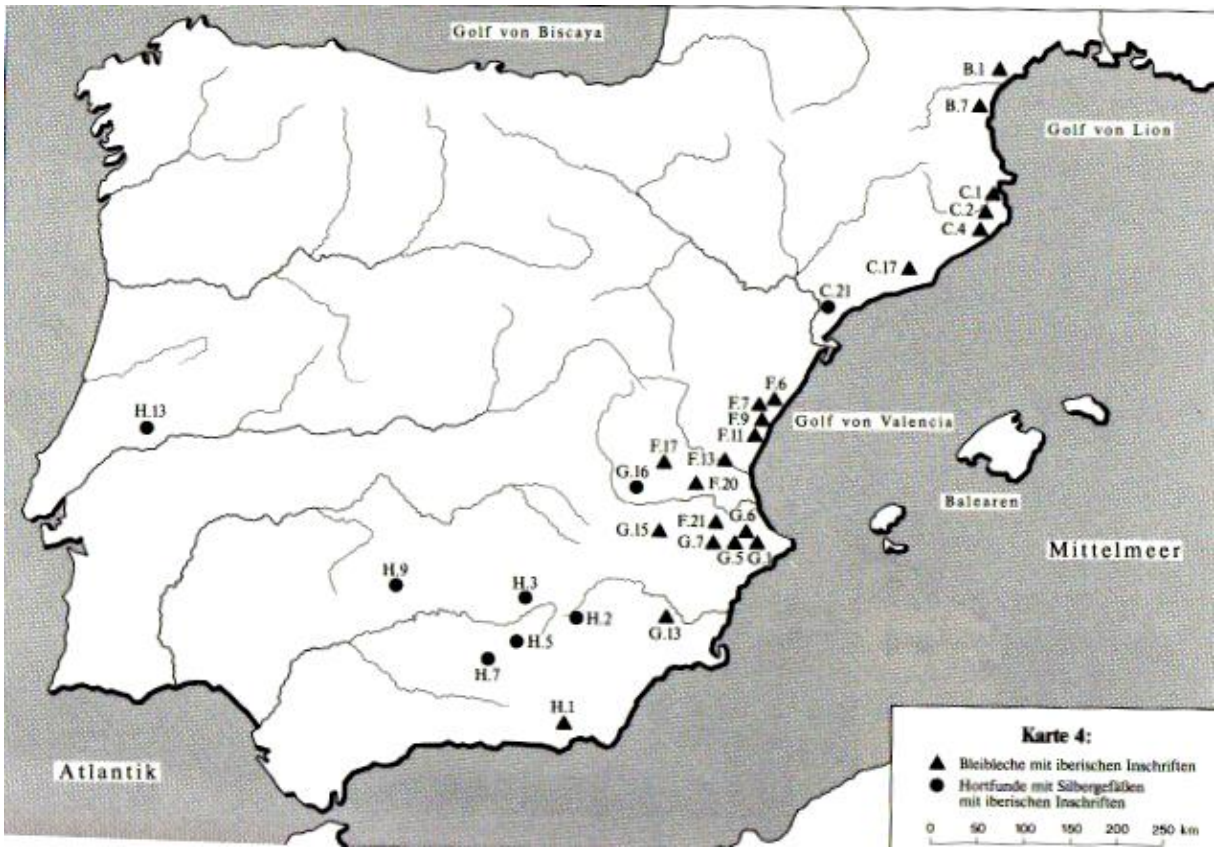

Mapa nálezu iberských nápisů na olověných destičkách (trojúhelníčky) a nápisů na stříbrných nádobách (kolečka), převzato z: Untermann, J.: Monumenta Linguarum Hispanicarum

Pro odbornou veřejnost nejpřitažlivější je samozřejmě téma luštění iberštiny. Zadáte-li si téma na internetu, objeví se celá řada zdrojů. Většinou nejistě luští jeden konkrétní nápis a to ponejvíce v souvislosti s okolím a typem předmětu, na kterém se nachází (die Sachbezogene Methode). Bohaté informace lze získat o fonetice, fonologii a slabice iberštiny.[48] K morfologii vzniklo několik dobrých prací, které řeší například jednu konkrétní koncovku.[49] Počet dobrých prací o gramatice iberštiny odráží stupeň našeho poznání v tomto oboru. Takových prací je minimum.

[48] Mariner, S.: La distribución de los fonemas ibéricos, Col. Tübingen, 1979
Rodríguez Ramos, J.: „Vocales y consonantes nasales en la lengua íbera“ in Faventia 22/2, 2000
Siles, J.: Über die Sibilanten in iberischer Schrift, Col. Tübingen, 81-97, 1979
….

[49] Michelena, L.: Ibérico –en, Col.I, Salamanca
Rodríguez Ramos, J.: „Acerca de los afijos adnominales de la lengua íbera“ in Faventia 24/1, 2002

Z poslední doby můžeme považovat za nejzajímavější práci *La lengua íbera: en busca del paradigma perdido*.[50] Autor zčásti pomocí jazykové analýzy, zčásti na základě srovnání iberské a latinské epigrafiky, navrhuje **ekiar/ekien** jako ekvivalent latinského FECIT, **ebanen** jako ekvivalent latinského CURAVIT a **iunstir** snad jako DEDIT. Potom se snaží tato slova rozebrat na jednotlivé morfémy, což už mi nepřišlo úplně prokázané nebo řekněme důsledné.

Untermann[51] došel v roce 1990 k podobným závěrům u slova **tebanen** (výše zmíněno jako **ebanen**)= CURAVIT. Dále také upozorňuje na výskyt slova **aretake** pouze na náhrobcích za jménem zemřelého a proto odhaduje význam HIC SITUS EST. Za jmény bývá na předmětech domácího použití uvedeno mi a proto se Untermann domnívá, že má význam posesivní.

Je třeba si však uvědomit, že nejsou žádné důkazy proto, že co je v našich indoevropských jazycích sloveso, je v iberštině také sloveso apod. Nejsme tedy vůbec schopni říct cokoliv k povaze těchto lexikálních jednotek. Nevíme, o jaké slovní druhy se jedná a tak, i kdybychom vyhledávali v textu jim podobná, je těžké určit podle nich nějaká paradigmata. Proto se také domnívám, že sekundární domněnky vyslovené v práci La lengua íbera: en busca del paradigma perdido nepůsobí právě přesvědčivě.

Untermann na závěr ještě ve své práci shrnuje body, na které bychom se měli při výzkumu soustředit:

- Dělení slov; v delších textech interpunkčně, v kratších pomocí mezer
- Hypotéza, že často se opakující segmenty (ekiar, baśir, iunstir, śalir)[52] jsou lexikální jednotky
- Bezpečnější identifikace antroponym, která se zakládá na lepším poznání iberských jmen v mimoiberských zdrojích

Na závěr několik ukázek iberských textů. Nejdelším dosud nalezeným iberským textem jsou tři k sobě náležející oválné olověné destičky v Pico de los Ajos, F.20.1., F.20.2. a F.20.3.,

[50] Rodríguez Ramos, J.: „La lengua íbera: En busta del paradigma perdido“ in Revista Internacional d´Humanitats 3, 9-22 (www.hottopos.com)

[51] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

[52] Untermann sám u některých lexikálních jednotek navrhuje řešení, například iltuŕ- město, saliŕ – peníze,… Sám je ale velmi střízlivý s těmito návrhy

populárně označované jako Yátova V. Fotografie, přepisy a rozbory těchto tří destiček by však vydali na další samostatnou práci. Proto jsem vybrala standardnější text, běžné délky Los Villares V.

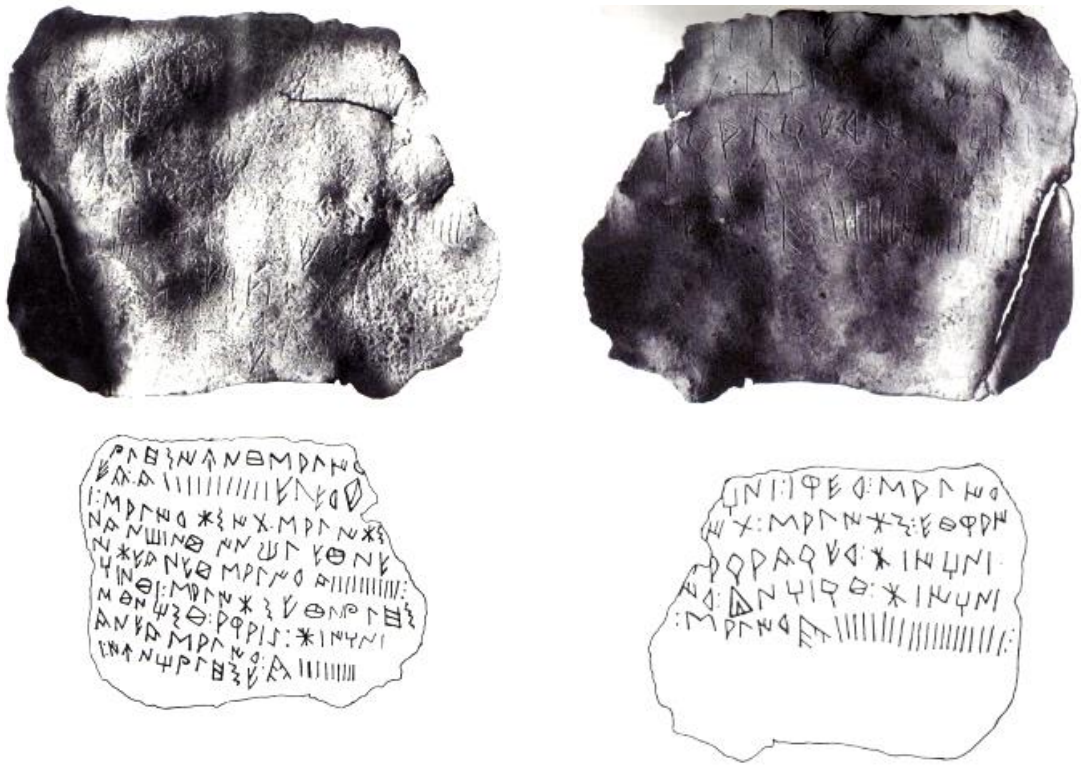

Fotografie převzata z: Museo Prehistórico Valencia

Vidíme nápis Los Villares V (F.17.1). Jedná se o olověnou destičku, z obou stran popsanou. Destička je 10,4 cm dlouhá a 7,8 cm široká. První strana nese několik celkem dost nečitelných písmen (patrně koroze). Destička je v majetku Museo Prehistórico Valencia. Na pravé straně (při pohledu na líc) evidentně kus chybí.

Přepis textu je následující:

strana A	strana B
bilosiuntéśalir(	**)tinba.baŕer.śalir**
eka.ka//////////elerte(	**)ita.śalibos.eteŕai**
r.śalirbosita.śalibos(	**)aŕakaŕer.bobaitinba**
nkantobante.inbeletene(	**)ir.tuntibaŕte.bobaitinba**
iboekanete.śalir.ka//////////	**).śalir.ka//////////////**
tibanteba.śalibos.etenbilos	
śtentiste.aŕabaki.bobaitinba	
kaneka.śalir.ka////////	
ba.iuntibilose	

Čtyřikrát vidíme slovo **śalir**. O tomto slově se pro jeho častý výskyt, zejména s čísly, obecně soudí, že by mohlo znamenat peníze nebo iberskou měnovou jednotku. Dvakrát se opakuje slovo **śalibos**, a ptáme se, zda má toto slovo nějaký vztah k **śalir**. Třikrát se opakuje slovo **bobaintiba**.

Keltiberština

Jedná se o jazyk keltského nebo keltizovaného etnika, jehož archeologické pozůstatky nacházíme v širší střední části Iberského poloostrova. Panuje vědecká shoda na tom, že Keltové byli původně obyvateli středozápadní Evropy severně od Alp, nicméně v rámci tohoto poměrně obecného konstatování se jednotliví autoři liší v bližším určení. Stejně tak se liší názor na počet vln, v kterých Keltové dorazili na Iberský poloostrov. Nejpravděpodobnější je, že přišli ve dvou vlnách. První proběhla ve druhé polovině prvního tisíciletí př.n.l., druhá kolem roku 300 př.nl. Keltové usazení na severovýchodě centrální plošiny byli Řeky a Římany nazýváni Keltibery (řec. Keltiberoi), což vedlo už ve starověku k domněnce, že se jednalo o promíšené obyvatelstvo Keltů a Iberů. Jejich písemné památky však nasvědčují tomu, že šlo o čistě keltské etnikum. Navíc po roce 1920, kdy Gómez-Moreno rozluštil iberské písmo, je jasné, že mezi jazykem Keltů a jazykem Iberů (případně jazyky iberských etnik) byl diametrální rozdíl.

Keltiberové kladli významný odpor římskému dobývání. Do dějin vstoupilo římské obléhání keltiberského města Numantia, trvalo dlouhých dvacet let, začalo v roce 153 př.n.l. a skončilo v roce 133 př.n.l., kdy obyvatelé Numantie město sami zapálili a vzájemně se povraždili.

Keltiberské kmeny jsou: Beronové, Pelendoni, Lusoni, Arevakové, Bellové a Titové.

Keltské obyvatelstvo mohlo a nemuselo být jediným indoevropským obyvatelstvem ve vnitrozemí. Existuje celá skupina etnik, u kterých se spekuluje, zda byli indoevropského původu a zda byli spřízněni s Kelty. Jsou to především Ligurové, Kantabrové, Asturové a Gallaikové v severním Španělsku, Koniové v jižním Portugalsku a Lusitanové ve středním Portugalsku. Často nemáme více než dvě, tři toponyma. Často se hovoří o kmeni Gallaiků. Nevíme o nich skoro nic. Nicméně jejich jméno připomíná keltské Gally, jejich údajná zeměpisná poloha zapadá do obecného modelu pozdního keltského osídlení.[53] Dodnes se turisté a návštěvníci Galicie pozastavují jednak nad odlišností tohoto regionu od zbytku Španělska, jednak nad paralelami, které region sdílí s oblastmi osídlenými potomky keltského obyvatelstva.

Ke keltským kmenům by také mohli náležet: Vakceové, Turmodigové, Karpetanové, Vetonové, Keltikové.

První písemné památky pocházejí až z doby kolem roku 200 př.n.l., poslední z 1. století

[53] Keltové, ač původně ovládali rozsáhlé území na sever od Alp, postupně se stahovali do evropských cípů a výběžků (Bretaň, Wales, Cornwall)

n.l. Jedná se o tematicky omezené, především krátké nápisy na mincích, náhrobcích, keramice, výjimečně se jedná o delší text, např. o smlouvu. Tyto nápisy jsou zaznamenány iberským písmem (především severovýchodním typem) nebo latinkou. Nejdelším keltiberským nápisem je tzv. Botorritský nápis v rozsahu dvou set slov (bohužel většinou se jedná o antroponyma) po obou stranách bronzové destičky. Dnešní Botorrita, původně Contebia Belaesca, je město jižně od Zaragozy, kde s keltiberskými nápisy doslova roztrhl pytel. Bylo nalezeno kolem 70 nápisů, přičemž dva z nich jsou rozsahem skutečně unikátní, v odborné literatuře bývají označovány jako Botorrita I a Botorrita III (výše zmíněný seznam jmen). Tyto texty mají převážně úřední charakter, jedná se o smlouvy nebo soupisy. Kratší z obou textů sestává z 114 slov oddělených dvojtečkami, poskládaných do jedenácti řádků.

Velmi zajímavým typem keltiberských památek jsou tzv. tesserae hospitales, malé bronzové předměty ve tvaru zvířat, rukou nebo abstraktních geometrických obrazců. Tyto předměty jsou rozděleny napůl a na rubu nesou krátký nápis. Předpokládá se, že se jedná o jakési amulety stvrzující přátelství, tak jak je běžně známe z jiných oblastí nebo z antické literatury. Každý z dvojice obdrží jednu polovinu předmětu, přičemž obrazec je možné získat pouze přidáním druhé poloviny.

Keltiberština je druhým nejstarším zaznamenaným keltským jazykem (po lepontštině 700 př.nl.) a proto se těší velkému zájmu keltologů.

Záznamy v iberském písmu představují pro rekonstrukci hned několik problémů. Především toto písmo nerozlišuje znělé a neznělé okluzívy, máme tedy jeden znak pro /t/ a /d/. Nejsou značeny němé vokály. Nejsou jasné hranice slov. Existují dva grafémy pro sibilanty, přičemž vztah mezi nimi není úplně jasný. Tento problém rozvádím v kapitole o písmech.

S postupující římskou nadvládou se pro zápis stále více používalo latinky.

Nízký počet písemných památek a jejich omezený charakter činí rekonstrukci keltiberštiny a jejího morfologického systémů značně komplikovanou. U substantiv rozeznáváme tři rody a dvě čísla, všech indoevropských osm pádů, které jsou ale doloženy pouze u o-kmenů.

V současné době je nejvýznamnějším badatelem v této oblasti Francisco Villar, který publikoval španělsky a anglicky svojí práci Keltiberská fonetika a morfologie (Fonética y morfología celtibéricas). V této práci uvádí všechny dosavadní poznatky o keltiberštině, vypořádává se s některými postuláty a doplňuje některá paradigmata. Následující text čerpá z této

práce. [54]

Villar kritizuje některé zažité postuláty[55], například skutečnost, že nebývají důsledně rozlišovány obě sykavky (v zápise se vyskytují jako s a z). Také se mu nelíbí, že je obecně rozšířeno, že e/i, o/u a m/n mohou alternovat, aniž by to mělo nějakou morfologickou platnost, a že koncové –m může a nemusí být v zápisu. Shledává, že tyto nepřesnosti mohou být příčinou špatných závěrů, především co se týká právě morfologie. Villarovi se většinu těchto potíží podařilo vyřešit, rozpracoval detailně morfologický systém a rozšířil kategorie tam, kde doposud byly slučovány dvě i tři různé koncovky v jednu. Největší problém stále představují sykavky s/z. Sám Villar ve své předešlé práci postuloval teorii, že keltiberština se řídila dvěma pravopisnými normami pro psaní stejně artikulované sykavky ve finální pozici, přičemž na mincích se používal znak z a na nemincovních textech se používal znak s. Sám tuto teorii vyvrací a tvary –az, -ez, -iz, -uz identifikuje nově jako ablativní. Keltiberština se tedy řídila jen jednou normou. Dále dokazuje existenci ablativu, který se liší od genitivu prakticky ve všech kategoriích. Vysledoval vysokou míru shody v ablativu keltiberském a latinském. Doplnil tak tabulku koncovek nominální flexe keltiberštiny o celou řadu údajů. Tabulku vidíme na následující straně.

[54] V češtině je také dostupná práce: Bičovský, J: Úvod do vývoje keltských jazyků, Ústav srovnávací jazykovědy, Praha: 2005; Podává stručný úvod do morfologie a fonologie

[55] Villar, F: „Fonética y morfología Celtibéricas“. In: Actas del VI coloquio sobre las lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica, Universidad de Salamanca et Universidade de Coimbra: 1994

	a/ə	i/ia	o/e	i	u	n	r	nt	-okluzíva
SG									
Nom.	-a	-i	-os	-is		-u			-s
Ac.	-am	-im	-om	-im					
N.-Ac.n.			-om						
Gen.	-as	-o				-(un)os	-(er)os	-ntes	-os
Dat.	-ai		-ui	-ei	-(u)ei	-(un)ei		-nte	-ei
Loc.			-ei						
Instr.			-u			-(un)u			
Abl.	-az		-uz	-iz	-ez	-(un)ez			-ez
PL									
Nom.	-as		-oi	-is			-(er)es		-es
N.-Ac-n-			-a						
Ac.	-as		-us						
Gen.	-aum		-um						
Dat.-Abl.			-ubos						

Jako zástupce keltiberských nápisů jsem vybrala Botorritský nápis. Nejedná se o úplně typický keltiberský nápis, a to hlavně proto, že je mimořádný svým rozsahem. Ale na druhou stranu se jedná o nápis nejčastěji zmiňovaný v literatuře, a proto jsem považovala za vhodné jej uvést. Dokumentaci jsem převzala z populárního frankfurtského korpusu starých textů TITUS.

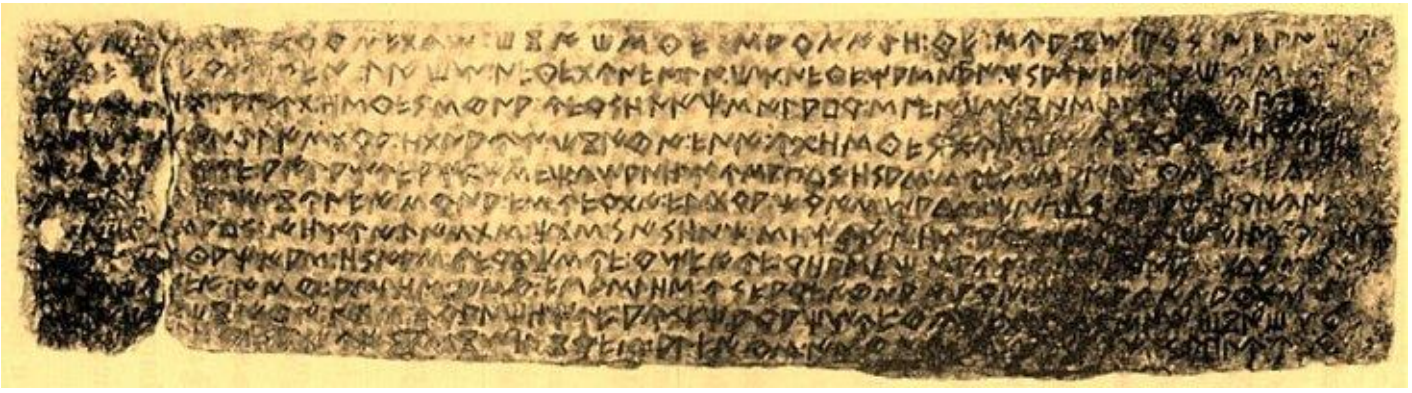

Nápis Botorrita, strana A, převzato z: TITUS, Frankfurter Universität

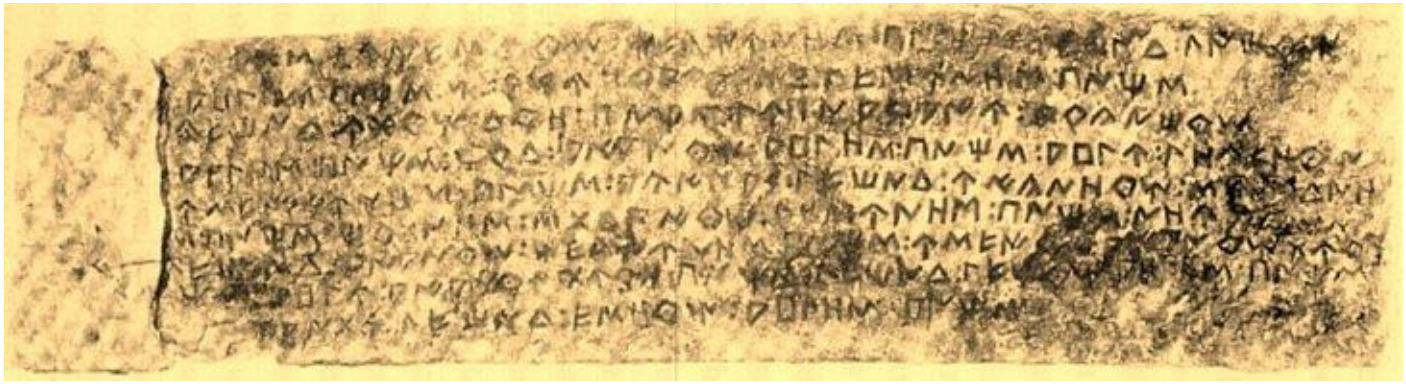

Nápis Botorrita, strana B, převzato z: TITUS, Frankfurter Universität

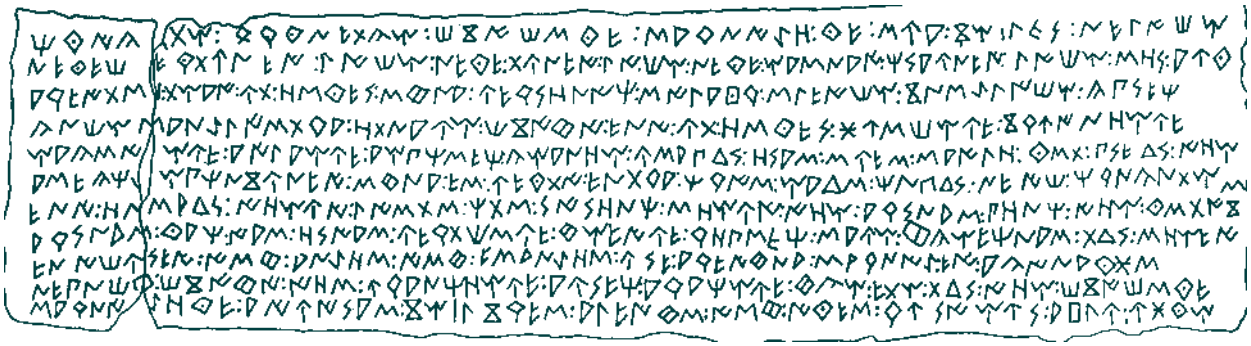

Přepis nápisu Botorrita, strana A, převzato z: TITUS, Frankfurter Universität

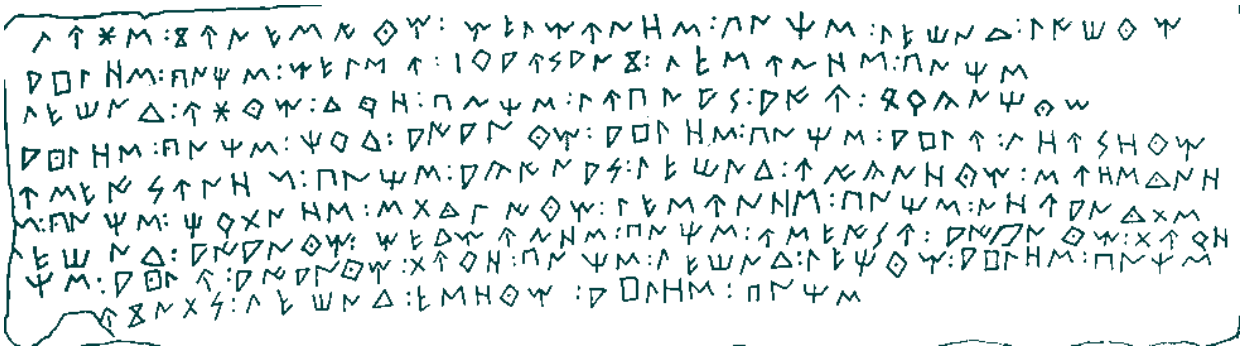

Přepis nápisu Botorrita, strana B, převzato z: TITUS, Frankfurter Univesität

Následující transkripce také pochází z programu TITUS:

A

tir·icantam bercunetacam tocoitoścue śarnicio cue śua combalces nelitom
necue [u]ertaunei litom necue taunei litom necue maśnai tisaunei litom śos aucu

areś?taio tamai uta oścues śtena uersoniti śilabur śleitom conścilitom cabiseti
cantom śanciliśtara otanaum tocoitei eni: uta oścues bouśtomue coruinomue
macaśia?mue ailamue ambitiśeti camanom uśabitus osaś śueś śailo cuśta bisetus iom
aśecati a?mbitincounei śtena eś uertai entara tiriś matuś tinbitus neito tiricantam
eni on?śatus iomui liśtaś titaś sisonti śomui iom arsnaś bionti iom cuśtaicoś
arsnaś cuati iaś osiaś uertatośue temeiue robiśeti śaum tecametinaś tatus śomei
enitousei iśte ancioś iśte eśancioś use areitena śarniciei acainacuboś
nebintor tocoitei ioś ur antiomue auseti aratimue tecametam tatus iom tocoitoścue
śarniciocue aiuisaś combalcoreś aleiteś iśte icueś rusimus abulu ubocum

B

luboś couneśicum melnunoś bintiś letontu litocum
abuloś bintiś melmu barausanco leśunoś bintiś
letontu ubocum turo bintiś lubinas aiu bercanticum
abuloś bintiś tirtu aiancum abuloś bintiś abulu lousocum
useiśunoś bintiś acainas letontu uicanocum śuośtuno/ś
bintiś tirtanoś śtatulicum leśunoś bintiś nouantutas
letontu aiancum melmunoś bintiś uśeisu aiancum tauro [bin]/tiś
abulu aiancum tauro bintiś letontu leticum abuloś bintiś
[ ]ucontas letontu eśocum abuloś bintiś

Jedná se o jeden z mnoha nápisů nalezených ve městě Botorrita, asi 20 km jihozápadně od Zaragozy. Od šedesátých let se zde provádí rozsáhlý archeologický výzkum. Je patrné, že pozdější římské město stálo na keltiberských základech. Obě části této bronzové destičky byly nalezeny během archeologického výzkumu v roce 1970, ve dvoře římského domu. Nápis nese označení K.1.1. Byl ve velmi špatném stavu a bylo ho lze použít až po několikaleté restaurační práci. Nápis je v majetku Museo Arqueológico de Zaragoza. Bronzová destička je 40,5 cm dlouhá, 9,5- 10,5 cm široká. Destička je zlomená asi 4,5 cm od levého okraje. Zdá se, že repertoárem znaků a duktem patří obě strany k sobě.

Obsah není úplně jasný, na druhé straně bezpečně rozeznáváme 14 keltiberských jmen.[56] Nejčastěji se autoři shodnou na tom, že se jedná o obchodní smlouvu nebo nějaký administrativní záznam, jako soupis jmen apod.

[56] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band IV. Die tartessichen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften, Wiesbaden: 1997

Prabaskičtina

Jako prabaskičtinu můžeme označit jazykový materiál z doby mezi 1. stoletím př. n. l. a 3. stoletím n. l. V odborné literatuře se setkáváme s názvy el euskera arcáico nebo el protoeuskera. Mezi tímto jazykem a dnešní baskičtinou je jasná souvislost, nelze jej tedy bezprostředně označit za substrát. Baskové jsou pravděpodobně nejstarším a nejpůvodnějším obyvatelstvem Pyrenejského poloostrova. A proto, i když se nejedná o substrát, jsem tuto kapitolu zařadila.

Nemáme k dispozici žádnou původní písemnou památku. Jediným vodítkem jsou vlastní jména a jména bohů v latinských a akvitánských nápisech na kameni, především pak na mramoru. Jejich charakter je funebrální, votivní, atd. Celkem můžeme identifikovat až 400 baskických osobních jmen a 70 jmen božstev. Největší koncentrace takových nápisů je v pyrenejských údolích (Luchon, Garona, Aure, Salat, Aran) a v oblasti Armagnacu. Je nápadné, že většina nápisů se nachází poměrně daleko od dnešního baskicky hovořícího území. Je tedy pěkně vidět, jak baskická kultura ustupovala a na její místo přicházela „psavá“ latinská kultura. Otázkou je, co nám vlastně takový výčet může říci o jazyce, o němž nevíme zhola nic. Snad něco z fonologie, něco málo z morfologie, například ve slovech složených. Snad nejzajímavější je v této souvislosti etymologie jmen a jejich návaznost na současnou baskičtinu a okolní paleohispánské jazyky. Ze jmen můžeme vydělit na 60 fragmentů, které můžeme označit jako slovní základy. Až polovina z nich je nám srozumitelná. Jedná se především o zvířata (hars-, asto-), jména božstev, číslovky (laur-, bors-), barvy (gorri-, belex-), části těla, stromy (artahe-) a přídavná jména (-berri, -andi, -ilhun). Určité dělení lze provést na základě skutečnosti, zda se ten či onen slovní základ vyskytuje spíše ve jménech mužských, ženských nebo rovnoměrně v obou typech jmen. Podobně jako u iberských jmen se častěji jedná o kompozita.

Prvním, kdo objevil souvislost mezi baskičtinou a akvitánskými nápisy, byl historik Aquiles Luchaire kolem roku 1878. Jeho práce byla rozšířena Lafonem a Mitxelenou v roce 1954 a dále Gorrochateguim v roce 1984.

Z toho, co jsme řekli, tedy plyne, že nejobsáhleji se můžeme vyjádřit k fonologii.

Mezi konsonanty se velmi málo vyskytuje p a zdá se, že jde o alternaci k b, podmíněnou okolím. Dále máme kompletní okluzívy p, t, k, b, d, g a dvě aspirované th a kh. M se vysyktuje především před b. N se vyskytuje jak jednoduché, tak dvojité. Stejně tak r a rr, ale nikdy ne na začátku slova, jak je tomu v pozdější baskičtině. Afrikáty, dnes zapisované jako tz, ts a tx,

nacházíme jako ss a xs. Velmi pravděpodobně existovaly dva typy s. Po sykavkách se b, d, g mění v p, t, k. H označuje aspiraci a vyskytuje se hojně. Vzhledem k tomu, že v okolních jazycích se H nevyskytuje, usnadňuje identifikaci prabaskického slova. Vyskytuje se v kombinacích nh, rh, lh, kh a th. Nevyskytují se skupiny konsonantů jako bl, tr, kl,… a také neexistuje f.

Jak tedy poznáme prabaskické slovo (jméno) od např. keltského nebo iberského?

- Objevuje se v nich h
- Často nacházíme zdvojené konsonanty
- Objevují se v nich afrikáty tz, ts, tx
- Postrádají konsonantické skupiny bla, tre, klo,…
- Postrádají u před jiným vokálem (netvoří diftongy u + jiný vokál)
- Postrádají r v počáteční pozici

Poslední tři charakteristiky sdílí prabaskičtina s iberštinou.

Na území Pyrenejského poloostrova je dokumentováno mnohem méně nápisů, které obsahují relevantní vlastní jména, než na území na sever od Pyrenejí.

Na centrálním území provincie Álava je zaznamenáno šest baskických jmen:

Attia	jméno božstva	Ollavarre, Iruña de Oca
Illuna	ženské jméno	Trespuentes, Iruña de Oca
Helasse	jméno božstva	Miñano Mayor
Aituneo	jméno božstva	Araia
Lutbelscottio	osobní jméno	San Román de San Millán
Luntbelsar	osobní jméno	San Román de San Millán
Belteson	osobní jméno	Guipúzcoa, Oyarzun

Na území provincie Navarra jsou zaznamenána tato jména:

Ordunetsi	iberské jméno s baskickým ts	Mues
Selatse	jméno božstva	Lerate, Cirauqui
Loxae	jméno božstva	Arguinariz
Errensae		Larraga
Urchatetelli	iberské jméno s bask.výslovností	Muruzabal de Andión
Larrahi	jméno božstva	Muruzabal de Andión
Agirseni		Tafalla
Ummesahar	„staré dítě“	Lerga
Abisunhar		Lerga
Narhunges	podobá se akvitán. Narhonsus	Lerga

Na území provincie Zaragoza jsou zaznamenána tato jména:

L.sahnaris		Sofuentes
Naru.eni		Sofuentes
Ederetta	dívčí jméno	Sádaba
Enneges	osobní jméno (mužské)	Ejea de los Caballeros[57]
Agerdo	osobní jméno (mužské)	Ejea de los Caballeros
Agirnes	osobní jméno (mužské)	Ejea de los Caballeros
Arranes	osobní jméno (mužské)	Ejea de los Caballeros
Arbiscar	osobní jméno (mužské)	Ejea de los Caballeros
Umarbeles	osobní jméno (mužské)	
Serhuhoris		Valpalmas
-eihar	fragment z Botorrity[58]	

Na území provincie La Rioja a Soria jsou zaznamenána tato jména:

Ar…thar		
Arancisis		
Oandissen		
Agirseni	také v Tafalle a v Ascoli	
Lesuridantaris		Munilla de los Cameros
Sergia	ženské jméno, možná iberské	
Onso		
Agirsar		
Sesenco	v baskičtině znamená býček	
Attasis		
Onse		

Gorrochategui upozorňuje na skutečnost, že u jmen Onso a Onse se může jednat o mužskou a ženskou variantu téhož jména.

Několik slov, u nichž můžeme připustit baskický původ, se také nachází na předřímských mincích na sever od Ebra. Tyto legendy samozřejmě nejsou psány latinkou, a proto by se eventuálně jednalo o jediné, ne latinkou psané, baskické památky. Jsou bohužel nesrozumitelné.

[57] Všechna tato jména z Ejea de los Caballeros se zároveň vyskytují na Bronzu z Ascoli. V tomto městě, které se dříve jmenovalo Segia, žili pravděpodobně Baskové a Iberové společně.
[58] Původní keltiberské město Contrebia Belaisca, dnešní Botorrita, je nalezištěm hned několika pozoruhodných bronzů s různými záznamy. Uvedené jméno pochází z druhého botorritského bronzu uváděného v literatuře jako „bronce de Contrebia“.

Arsakoson		
Arsaos		Pamplona
Ba…skunes		
Bentian		
BolSkan	Oska/Huesca	
Iaka		
Oklairun[59]		
Ontikes		
Sekia	dnes: Segie, snad ide. původ „vítězství“	
Sesars		
TiRsos		
Umbanbaate		

Filiace mincí je ale hůř prokazatelná. Na daném území mohly být raženy mince prakticky v kterémkoliv jazyce, ať už v keltiberštině, iberštině nebo baskičtině.

[59] Nepravděpodobně vysvětluje Tovar jako složení keltského Olka a baskického irun. Bohužel z toho, co víme o prabaskičtině, irun tehdy jistě vypadal jako ilun.

Tartéština

Jedná se o mýty opředený jazyk mýty opředené říše. Podrobnosti jsem zmínila v kapitole o historii. Zde ponecháme stranou báje a pověsti a zaměříme na skutečnosti týkající se jazyka a nápisů, které považujeme za tartéské. I ty však obsahují svoji špetku tajemna, neboť řada lidí se ještě dnes domnívá, že třeba právě ony nerozluštěné nápisy nějakým způsobem vedou k odkrytí tajemství tartéské říše.

Za tartéské nápisy považujeme 78 nápisů, které byly nalezeny prakticky výhradně v oblasti západní poloviny provincie Algarve a na jihu provincie Baixo Alemtejo. Bylo nalezeno 71 kamenných pomníků. Jsou psány vlastním repertoárem znaků, které ale úzce souvisejí s jižním typem iberského písma. Formálně sdílejí některé prvky s iberskými nápisy. Zbylých sedm stél bylo nalezeno v západní Andalusii a jižní Extremaduře.

Je zajímavé, že tartéské nápisy byly zkoumány jako jedny z prvních. Na konci osmnáctého století uspořádal Manuel do Cenaculo Vilas-Boas, biskup z Beja a arcibiskup z Evory, první korpus osmi tartéských nápisů. Dílo je uchováno v evorské knihovně. Bohužel nápisy z jeho soukromé sbírky se ztratily už někdy kolem roku 1802. Později se samozřejmě nápisy zabývali Emil Hübner, Adolf Schulten, Gómez-Moreno[60], Julio Caro Baroja, o jejichž práci jsem se rozepsala více v kapitole o historii výzkumu.

Nejúplnější přehled tartéských nápisů (především ve fotografiích) doposud podal kanadský romanista James Anderson, v roce 1975.[61] Základ korpusu uspořádala už v roce 1969 portugalská filoložka Caetano Maria de Mello Beirao.

Rozluštění tartéského písma se snaží dokončit Javier de Hoz. V roce 1976 předložil první kompletní analýzu tartéské epigrafiky, několikrát ji potom doplňoval a upravoval. [62]

Nejuznávanějším odborníkem je José Antonio Correa.[63] Mimo jiné zkoumal antroponyma v tartéských nápisech a jako první našel taková, která by snad mohla být sdílená s jinými paleohispánkými, případně by mohla být výpůjčkami z těchto jazyků.

[60] Gómez-Moreno, M.: La escritura bástulo-turdetana, Madrid: 1962
[61] Anderson, J.M.: Ancient Hispanic Inscriptions. Occasional Pápera. 3, Department of Archeology of the University of Calgary: 1975
[62] de Hoz, Javier: „El origen de las escrituras paleohispánicas quince años después“ In: Actas del VI coloquio sobre las lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica, Universidad de Salamanca et Universidade de Coimbra: 1994
[63] Correa, J.A.: Escritura y lengua prerromanas en el sur de la península ibérica, 1983

Z mladších autorů je cenná doktorská práce Jesúse Rodrígueze Ramose s názvem Análisis de epigrafía sudlusitana. Také několik jeho kratších článků v odborných časopisech se týká problematiky jižních nápisů.[64]

Tartésové[65], jejich jazyk a kultura, jsou nejméně poznanou oblastí paleohispánských dějin. Je obtížné zařadit jazyk jak místně, tak časově. Rozumný kompromis, na kterém se shodnou jak archeologické nálezy, tak starověké prameny (Herodot, Strabon) je, že tartéssská kultura dosáhla svého vrcholu někdy v letech 650-550 př.n.l. v oblasti povodí Guadalquiviru. Je logické, že jazyk, kterým mluvili obyvatelé tohoto území, bývá nazýván tartéštinou, ačkoliv se můžeme domnívat, že etnonymum a jeho odvozeniny jsou podobně nejisté, jako u jiných národů staré Hispánie. V odborné literatuře můžeme najít tyto nápisy a jejich jazyk také pod názvy: turdetánština, jihozápadní iberština, jazyk algarvských nápisů, jiholusitánština a jihozápadní nápisy. Člověk si všimne, že jakékoliv pokusy o upřesnění skončí zase jen nejasnostmi. Jazyk algarvských nápisů se zdaleka netýká jen oblasti Algarve, jiholusitánština je zavádějící a matoucí v souvislosti s existující lusitánštinou,… Lze předpokládat, že převládne název tartéština. Starověcí autoři používali označení Turdulové, Turdetanové a Keltikové. Nepodařilo se mi zjistit, zda platí nějaké vnitřní dělení na další kmeny. Vypadá to, že podle některých autorů by jedním z „podkmenů“ nebo řekněme národů mohli být Keltikové (snad obývající jižní Extremaduru). [66]

O tartéských městech víme velmi málo, většinou jen název a při troše štěstí polohu. Existence následujících měst je potvrzena.[67] V jižním Portugalsku s jistotou víme o třech městech: Ossonoba (dnešní Faro), Balsa (dnešní Tavira) a Baesuris (blízko ústí Guadiany). Všechna tři města razila za republiky mince. Město Mirobriga snad představuje dnešní Santiago do Cacem. Ptolemaios uvádí město Arandis, Plinius Aranditani, obě by se mohla shodovat se starověkým Areami, které snad bylo na cestě z Ossonoby do Salacia.

V Andalusii jsou doložena města Ilipa (Alcalá del Río), Ventippo (Casariche) a Ostippo (Estepa).

---

[64] Rodríguez Ramos, J.: „ La escritura de las inscripciones sudlusitano- tartesias“ in Faventia 22/1, 2000

[65] V češtině není úplně jednotný úzus při psaní slova Tartésové. Vzhledem k tomu, že název říše se běžně píše jako Tartéssos (tak je totiž tento název zapsán v starověkých pramenech), často se také objevuje název národa s pravopisem Tartéssové.

[66] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band IV. Die tartessichen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften, Wiesbaden: 1997

[67] Blanco, A. y otros: Tartessos, Cuaderno de Historia, 16, 1985

V jižní Extremaduře (tedy snad oblasti obývané Keltiky) jsou doložena města Nertobriga (Frenegal de la Sierra), Curiga (Monesterio), Regina (Reina), Ugultuniacum, Mellaria (Fuente Ovejuna). Je patrné, že ne všechna toponyma budou původně tartéská. Především města jako Merita Augusta (Mérida) a Metellinum (Medellín) mají jasně pozdější římská jména, ale archeologické nálezy napovídají mnohem starší osídlení.

Vlivy, které se snad mohly uplatňovat v tartéské kultuře, mohly být keltské a fénické.

Nejčastěji nacházenými předměty jsou obrázkové stély. Starší reliéfní obrázkové stély z oblasti kolem Alemtejo představují především zbraně, datujeme je do doby bronzové. U druhého typu jsou obrázky vyryty do vrchní vrstvy kamene. Výjimečně na nich nacházíme i jiné obrazce, jako například zvířatka (ptáky) nebo povozy. O jejich funkci a účelu se spekuluje. Neobsahují nápisy, ani jednotlivé znaky. Jsou tyto stély snad předchůdci písma v tartéské kultuře? Nenašla jsem o tomto tématu žádný odborný článek a těch několik stél, které jsem měla možnost vidět na obrázku, nenaznačuje žádný přechod mezi obrázkem a znakem, tak jak je tomu třeba v egyptské epigrafice. Obrázky znázorňují především motivy týkající se války. Vypadá to, že Tartéssové (nebo jejich předchůdci) měli propracovanou válečnickou kulturu (otázka je, s kým válčili). Tyto stély pak mohli mít podobný charakter jako mají tyto motivy v kulturách po celém světě. Také by se mohlo jednat o náhrobky, ale pro to nenacházíme žádné důkazy.

Materiály, na nichž nacházíme tartéské nápisy, se omezují pouze na kámen. Těžko říct, zda proto, že to byl skutečně jediný užívaný materiál, nebo jediný materiál, který vydržel.

Formálně je písmo specifické tím, že se začíná psát vpravo dole a jako had se vine nahoru. Untermann[68] poukazuje na formální podobnost se starými řeckými nápisy jihoegejské oblasti.

Na první pohled je zajímavé uspořádání nápisu. Většinou se v jednom nebo dvou dlouhých řádcích line po okrajích použitého materiálu, ve směru který jsem naznačila výše. Řádky jsou ohraničeny vytesanými linkami. U delších nápisů to pak vypadá, jako by se text stáčel dovnitř. Kameny jsou kulaté, oválné, nepravidelné čtyřúhelníky, nebo dokonce ve tvaru pyramidy. Většinou jsou mezi 70 a 150 cm vysoké a 60 a 30 cm široké, jsou nápadně tenké, často jen 9, 10 cm.

Na dolní, často méně opracované, ne-li vůbec neopracované straně, je ponechán volný, nepopsaný prostor. Je logické, že se většina autorů domnívá, že kámen měl být touto stranou

[68] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band IV. Die tartessichen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften, Wiesbaden: 1997

zaražen do země a tam už plnit svoji informativní funkci, ať už byla jakákoliv. Tato skutečnost nám také napovídá, jak máme tyto kameny nastavit při čtení.

Nyní si tyto znalosti ukážeme prakticky. Následují tři nápisy s věcným komentářem. Fotografie a přepisy jsem získala buď z muzeí nebo z odborné literatury (to méně), praktické údaje o stélách pocházejí většinou z muzeí.

Zde vidíme nápis J.18. nebo také nápis Mealha Nova I. Mealha Nova je archeologicky prozkoumaná nekropole na mírně vyvýšeném místě v krajině. Jedná se o typickou ukázku tartéského nápisu. Text je spíš kratší, jakoby jen v jednom řádku, částečně je ohraničen linkou. I na takto krátkém textu lze pozorovat, že se stáčí do spirály. Dole je kámen opracován jen na hrubo. Vrchní část je lehce poničená. Mohl by být spodní stranou zaražen v zemi. Stéla je 107 cm vysoká, 45 cm široká a 7 cm tlustá. Stéla je v majetku regionálního muzea v Beju. Je z břidlice. Byla nalezena při orbě traktorem. Text přepisujeme zhruba takto: **botieanakertorobatebarebanaŕkenti**.

Vidíme, že hranice slov nejsou zřetelné. Možnosti slovní segmentace jsou samozřejmě v rámci našich ubohých znalostí o tartéštině nesčetné. Nebudu zde uvádět všechny možnosti. Mně samotné jich přišlo dobře pravděpodobných až 16, Correa uvádí pět až šest, které mu připadají pravděpodobnější.

Obrázek převzat z: http://www.webpersonal.net/jrr/

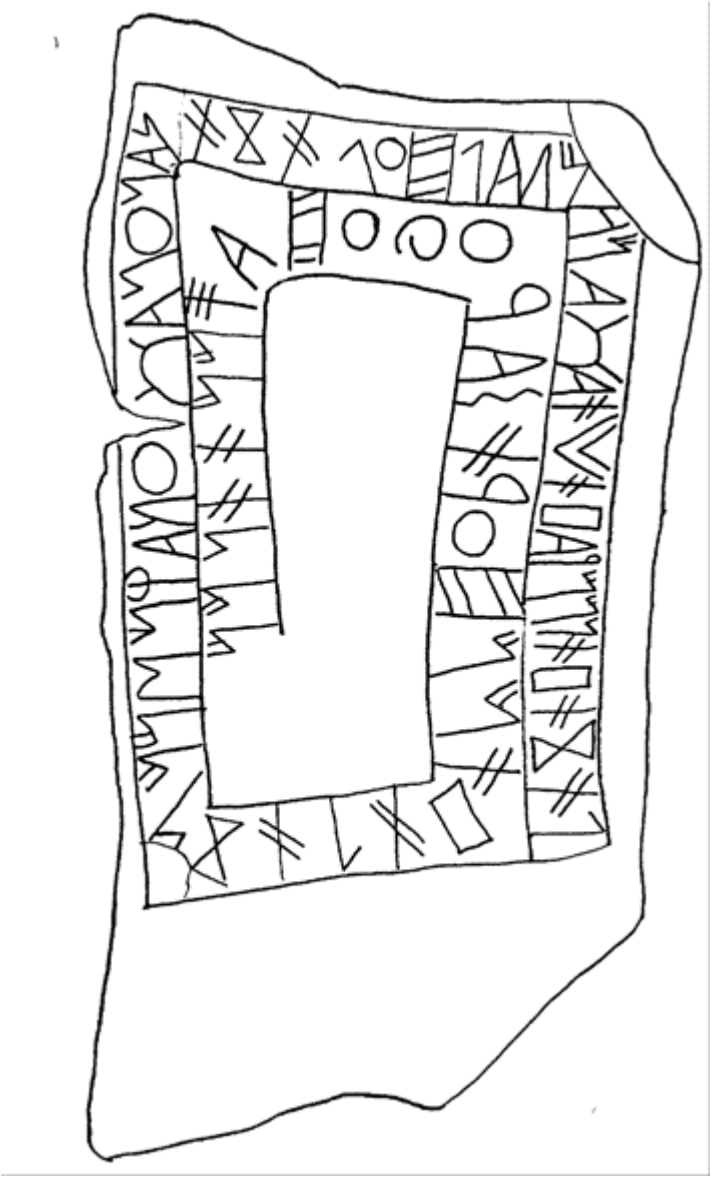

Obrázek převzat z http://www.webpersonal.net/jrr/

Zde vidíme stélu J.1.1. nebo také stélu Fonte Velha VI. Nejedná se o úplně typickou tartéskou stélu, neboť její text je poměrně dlouhý. Také je horní i spodní linka celého textu důsledně dodržena. Pravý horní roh je uražen. Stéla je 136 cm vysoká, až 73 cm široká a 15 cm tlustá. Byla nalezena v sekundárním použití na sice starém, ale ne původním hrobě. Je z pískovce a je v majetku Museo Municipal Figueira da Foz.

Text přepisujeme jako:

1) **lokoboniirabotoaŕaikalteloko**

2) **nanenaŕ(-)eka(-)išiinkolobo**

3) **oiiterobarebetasiioonii**

Nejedná se o návrh segmentace, tento přepis odráží rozložení znaků na stéle.

Obrázek převzat z: Museo Regional Beja

Zde vidíme velmi zajímavou stélu Abóbada I nebo J.12.1. Břidlicová stéla byla nalezena v roce 1972 při zemědělských pracích, tvořila poklop k nádobě obsahující popel. Stéla je v majetku Museo Regional Beja. Je 83 cm vysoká, 51 cm široká, 11 cm tlustá. Text vnitřního čitelnějšího řádku přepisujeme jako: **irualkusie : naŕkentiimubaate**. Text řádku na levé straně přepisujeme: **erobare (-)ataaneatee**.

Tato stéla je naprosto výjimečná tím, že uprostřed stojí muž (rytíř, válečník?) V ruce drží zbraně (dlouhé, užší předměty).[69] I jeho šat je poměrně propracovaný. Na druhou stranu interpretace je obtížná. Podle mě by to taky docela klidně mohl být zemědělec nebo řemeslník… Uvádí se, že se také podobný (ale méně propracovaný) obrazec vyskytuje na stéle J.4.2. (Benaciate I), ale její obrázek se mi nepodařilo získat. Tyto dvě stély by tedy měly být jediné ukázky ozdobení nápisu nebo doplnění nápisu obrázkem.

[69] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band IV. Die tartessichen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften, Wiesbaden: 1997

Lusitánština

V názvu vidíme, že se patrně jedná o jazyk Lustitánců - Lusitani. Jedná se o tři nápisy, které jsou zaznamenány latinkou a sdílí obsahově znaky, které naznačují, že tyto nápisy náleží k sobě, ale zároveň vykazují odlišnosti od všech jazyků a nápisů, o kterých jsem hovořila dosud. Archeologové tyto nápisy datují jen neúspěšně, vzhledem k typu písma se odhaduje, že tyto nápisy vznikly v prvním období císařství.[70] Všechny tři byly nalezeny v západní části Pyrenejského poloostrova, mezi řekami Guadiana a Duero. Dva nápisy jsou vytesány na skále a jeden máme pouze v kopii. Zajímavé také je, že jednotlivá naleziště jsou od sebe vzdálená 70 - 120 km, takže se nejedná o regionální tradici.

Untermann také uvádí, že se v oblasti vyskytují také další nálezy textů, které obsahují toponyma a antroponyma téhož národa, jsou ale psány latinsky. Snad obsahují také jména božstev. Tyto nápisy bychom tedy mohli přiřadit k našim třem zmíněným nápisům. Nepodařilo se mi je ale dohledat. Nicméně vypadá to, že písaři, autoři nápisů, neměli úplně praxi, neboť v koncovkách často nacházíme dublety (AI, AE, E).

Za takových okolností vše nasvědčuje tomu, že zde existovala kultura (snad Lusitánci), která sama neměla znalost písma a získala ji až s příchodem Římanů. Nápisy pak vznikaly souběžně jak lusitánské, tak latinské, avšak obsahující lusitánské reálie. Je pravděpodobné, že nápisů bylo samozřejmě víc než tři, ale z různých příčin jsme o ně mohli přijít, anebo teprve čekají na své objevení.

Ostatně objevení dalších nápisů by nám výrazně pomohlo ve snaze říct něco víc o jazyku těchto nápisů. Na všech třech nápisech napočítáme 58 slov. Naštěstí se některá vyskytují víckrát, a z nich můžeme právě určit dubleta, případně některé koncovky.

Lusitánci jsou tradičně přiřazováni ke keltiberským kmenům. Lusitánštinu zatím keltologové jako keltský jazyk neobjevili, a je otázka, zda jím vůbec byla. Podle mě ne. Flexe je sice nápadně indoevropská, a tedy se v jednotlivostech shoduje i s keltiberštinou, ale slovní zásoba nenachází velké množství podobností s keltiberskou slovní zásobou, tak jak ji známe z mnohem většího počtu nápisů.

[70] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band IV. Die tartessichen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften, Wiesbaden: 1997

Uvedla jsem počet slov v textech 58. Desetkrát se vyskytuje slovo INDI a čtyři slova se vyskytují dvakrát: ARIMO, PORCOM, SINTAMO, LOEMINA. Texty tedy obsahují asi 45 lexikálních jednotek.

Kompletní přehled lexikálních jednotek, návrhy jejich morfologického rozboru a překladu uvádí ve svých pracích Dagmar Wodtko.

Nápisy mám v dokumentaci všechny tři, ale vzhledem k rozsahu postačí ukázka jednoho.

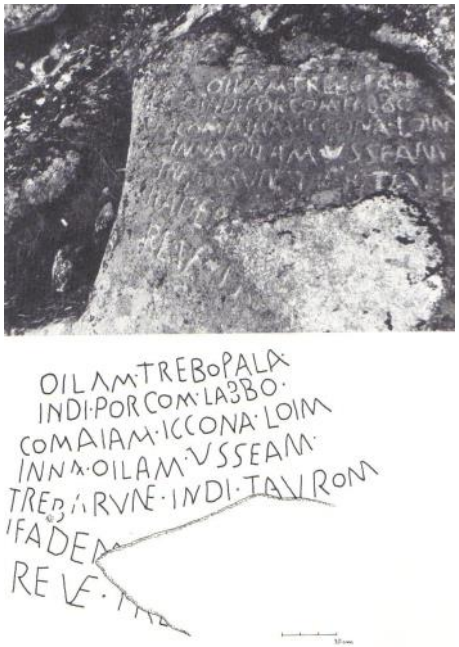

Zde vidíme nápis z Cabeço das Frágoas, jedná se o jeden ze dvou nápisů dochovaných přímo na skále. Popsaná plocha je nahoře asi 180 cm široká a dole 240 cm široká. Nápis je psaný latinkou (jako všechny tři lusitánské nápisy) a tak neuvádím jeho přepis. Jazykovým rozborem nápisu se zabýval především Tovar.[71] Nápis se nachází asi 11 km od Sabugalu.

Fotografie převzata z: Untermann, J.: Monumenta Linguarum Hispanicarum

Na první pohled jsou nápadná slova PORCOM a TAUROM, mohlo by se jednat o indoevropské výrazy prase a býk v akuzativu. Tovar v uvedené práci přidává výraz OILAM (ovce). Mohlo by tedy jít o jakýsi výčet zvířat. (Snad určených k obětování?) Slovo COMAIAM je pravděpodobně také v akuzativu a proto lze předpokládat, že také patří do výčtu. INDI představuje indoevropskou spojku „a“.

Onomastika

[71] Tovar, A.: L´inscription du Cabeço das Frágoas et le langue des Lusitaniens, Etudes Celtiques, Paris: 1966

Obecně o onomastice

Onomastika je věda, která se zabývá pojmenováním, tedy jmény. Jedná se o zaštiťující název pro toponymii a antroponymii. Toponymie se zabývá jmény míst, antroponymie pak jmény lidí. Mezi toponyma počítáme názvy měst, vesnic, hor, řek, cest,… Je to tedy poměrně široká skupina slov označující jakékoliv místo v krajině. Při zkoumání starých jazyků a národů považujeme za zvláště významnou skupinu hydronyma (názvy vodstva, řek, jezer, potoků a moří), která jsou nejstaršími, pevně danými orientačními body v krajině, a jejich původ je často starší než názvy například měst. Mezi antroponyma počítáme jména, příjmení, přezdívky lidí. Obě dvě skupiny, jak antroponyma, tak topononyma, ačkoliv se to často nezdá, mají pevnou souvislost s jazykem a kulturním prostředím, z kterého vycházejí. A proto jsou pro nás cenným materiálem.

Do onomastiky bychom mohli okrajově zařadit i etnonyma. Ta však při výkladu ponecháme stranou.

Určitá pravidla jsou společná jak pro toponyma, tak pro antroponyma. Abychom správně porozuměli následujícímu textu zaměřenému na paleohispánskou toponymii a antroponymii, řekněme si něco o těchto pravidlech.

Co můžeme odvodit ze jmen míst a lidí z pohledu gramatiky?

- Lexikum - repertoár výběru slov. Víme, co tato slova znamenají? Pakliže ano, jak souvisí jejich výběr s jednotlivými označovanými skutečnostmi? Jaká mimoonomastická slovní zásoba je použita?
- Syntax - jaké syntaktické prostředky jsou užity k vyjádření konkrétních vztahů mezi nositeli jmen (otec a syn, místo a krajina)? Který z této dvojice stojí na prvním místě? Případně: Jaká je syntax kontextu, ve kterém se jména a názvy objevují?
- Morfologie - jaké předpony a přípony používáme pro vyjádření syntaktických funkcí? Jak tvoříme patronyma, příjmení nebo názvy etnik? Flexe a derivace jmen podléhá většinou stejným pravidlům jako obecná morfologie daného jazyka. Jaká

si z toho můžeme vzít ponaučení? Existují ženské a mužské varianty jednoho jména? Co to vypovídá o přechylování?

- Fonologie - jaké specifické absolutní znaky se vyskytují u jmen? (např. zdvojení). Jaké morfofonologické jevy pozorujeme, například při skládání a distribuci? Projevují se nějaká specifická pravidla sandhi?

Toto jsou jen základní otázky, které je třeba si pokládat. Samozřejmě bychom v odborné literatuře našli mnoho dalších nezbytných informací.

Při zkoumání starých, často nedoložených jazyků jsou tedy toponyma klíčovým materiálem. Připomeňme jen několik základních bodů. Toponymum jakožto místní název vzniká v určitém časovém, prostorovém a společenském kontextu, z čistě jazykovědného pohledu pro něj platí výše zmíněná pravidla. Avšak dříve či později se jakoby oddělí od svého „mateřského jazyka“ a dál žije jako označující pro označované, prakticky jako slovo. Může fungovat v rámci svého původního jazyka, izolovaně uvnitř superstrátu, nebo přejít do dalších jazyků jako označení pro místa, která sdílejí například podobnou polohu. Starý název na právě obsazeném území se už v první generaci začne komolit podle artikulačních návyků a slabičných pravidel nového jazyka. Toponyma tvoří nejstarší vrstvu jazyka, což je pro lingvistu vlastně výhoda i nevýhoda zároveň.

Uspokojivá etymologie toponyma tedy předpokládá, že fonetická podoba slova se shoduje s existujícím slovem v jazyce, který připadá pro danou dobu a dané území v úvahu (třeba jen kontaktně) a význam tohoto slova je přijatelný pro místní název. Takových uspokojivých etymologií nacházíme na Pyrenejském poloostrově minimum.

Toponymie

Toponyma byla dlouhou dobu hlavním zkoumaným materiálem, před rozluštěním iberského písma byla totiž jediným dostupným jazykovým materiálem. Většina prací, které vznikly v devatenáctém století a na přelomu devatenáctého a dvacátého století, dokazovala svá tvrzení na základě toponym. Většinou šlo o práce, které se pokoušely popsat kmeny žijící na Pyrenejském poloostrově v době předřímské, vycházejíce především z toponym. A byla to také toponyma, která vedla Humboldta k domněnce, že Iberové a Baskové tvořili jeden národ. Ostatní autoři se pak snažili ze zbývajících, nezařazených toponym, vyvodit závěry o dalších kmenech žijících na tomto území.[72] Spor byl především o přítomnost Illyrů a Ligurů. Každý z autorů rozšířil seznam toponym. Jimi zavedená klasifikace je pro nás i dnes často cenná, nebo přinejmenším zajímavá. Dalším zdrojem informací byly obecné znalosti o pohybu různých národů po Evropě.

A byla to také toponyma na mincích, která umožnila rozluštění iberského písma. Tento vědecký počin pak usměrnil celou řadu do té doby běžně publikovaných hypotéz.

Na zkoumání hispánské předřímské toponymie můžeme nahlížet jako na vědeckou disciplínu od roku 1821, kdy toto neprobádané pole prolomil Wilhelm von Humboldt. O jeho knize Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelst der Vaskischen Sprache[73] jsme si řekli více v kapitole o historii vědeckého výzkumu. Pomineme-li omyly, kterých se ve své práci dopouští, najdeme zde i celou řadu užitečných informací. Jednak nabídl první ucelenější seznam místních jmen a jednak se pokusil tato jména klasifikovat. Rozdělil Španělsko pomyslnou čarou protínající poloostrov od severního pobřeží a pokračující k Baetis. Na západ od této linie nacházíme toponyma obsahující –briga. Tomuto vytyčenému regionu přisoudil prapůvodní keltské obyvatelstvo. Jako nepřímý důkaz použil výskyt podobných jmen v Galii, Británii a jinde, kde je keltské obyvatelstvo doloženo. Dále se domníval, že jména začínající na Ner- a Se- a zakončená na –ippo nemohou být odvozena z baskičtiny, a také je považoval za keltská.

Kromě toho, stanovil Humboldt základní pravidla pro zkoumání toponym.

[72] D´Arbois de Jubainville, Emil Hübner, Adolf Schulte, Hugo Schuchardt, W. Meyer-Lübke, Julius Pokorny; více o těchto autorech: kapitola o historii vědeckého výzkumu
[73] Pokus o výzkum původních obyvatel Hispánie prostřednictvím baskičtiny

- Struktura a etymologie toponym; jejich srovnání s jinými, i regionálně vzdálenými toponymy
- Zeměpisná distribuce toponym
- Informace starověkých autorů o národech, jejichž jazyk by mohl mít souvislost s toponymy
- Množství materiálu; relevance méně početného materiálu

Uvážíme-li, jak omezené informace měl Humboldt k dispozici, výsledky jeho práce jsou pozoruhodné.

Jak jsme již naznačili, další autoři rozšiřovali seznamy a tvořili hypotézy. Teorii a metodice zkoumání toponym se věnovali minimálně.

Přelomem tedy bylo rozluštění iberského písma (1922). Od tohoto data vznikaly hypotézy, jež jsou vědecky relevantnější. Postupně byly stanoveny poměrně jasné hranice (i regionálně) mezi keltiberštinou, iberštinou a baskičtinou.

Tovar se ve své práci Estudios sobre las primitivas lenguas[74] snažil doložit různé fáze indoeuropeizace Pyrenejského poloostrova především přes hydronyma. Odkazoval se k hydronymům jakožto k nejjistějšímu pramenu původních jazyků. Jinak je totiž těžké dokázat, jaké názvy jsou na poloostrově staré a původní a jaké jsou nové. Starověcí autoři zmiňují maximálně deset názvů, které jsou navíc rozmístěny po celé velké ploše poloostrova. Tovar dále rozdělil starověkou Hispánii na indoevropskou a neindoevropskou Hispánii. Indoevropský region vytyčil od severozápadu, k Taju, až k Koridě a Guadianě a horám Cueny a Teruelu, vrchovině u Sorie a La Riojy. Hranice neindoevropského území stanovil mezi pobřežím Středozemního moře, údolím Ebra, Aragonem, Navarrou, Baeticou a Portugalskem na jih od Taja.

K výzkumu jednotné evropské hydronymie výrazně přispěl Hans Krahe ve své německé práci Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie[75]. Podle něj existuje v celé Evropě určité penzum názvů vod a řek, které pocházejí z doby praindoevropské a byly indoevropskými jazyky přejaty. Jak se staví vědecká veřejnost k tomuto názoru dnes, nevím. Nicméně Krahe je cenný minimálně tím, že ve své knize uvádí celou řadu příkladů a srovnání názvů z různých částí Evropy, často od sebe velmi vzdálených.

[74] Studie o původních jazycích
[75] Struktura staroevropské hydronymie

Manfred Faust na jednom z kolokvií přednesl svůj příspěvek k toponymii s názvem Cuestiones generales de toponimia prerromana. Rozdělil jazyky na historicky doložené a historicky nedoložené[76], a především v souvislosti se stále přetrvávajícími spory ohledně přítomnosti Ligurů, Illyrů, atd. se pozastavil nad nedostatky v našich znalostech o historicky doložených jazycích. Kdybychom se více zaměřili na to, co skutečně máme k dispozici (tedy historicky doložené jazyky), snad by se otevřelo i více cest k tomu, co doposud známe jen povrchně.

Corominas publikoval etymologický slovník. Tento slovník, ač vysoce kvalitní, pro zkoumání předdřímských jazyků úplně nefunguje, neboť se samozřejmě věnuje etymologii současné španělštiny. Co se týká toponymie, zpracoval především oblast Katalánska. Oba svazky Estudis de la Toponimia Catalana vyšly v Barceloně v letech 1965-1970. Dále pak vyšla jeho díla Topica Hesperova a kratší práce věnovaná baskické toponymii a oblasti Pyrenejí. Corominas se pravidelně účastnil kolokvií, nejčastěji právě s příspěvky týkajícími se etymologií a etymologií toponym. Za nejpřínosnější považuji článek Elementos prelatinos en las lenguas romances hispánicas[77], ve kterém uvádí i několik metodických rad pro začínající badatele.

Corominas vyhodnocuje devět základních kritérií pro zkoumání jednoho konkrétního toponyma. Tato kritéria jsou:

- Kritéria závisející na zeměpisné oblasti každého jména
- Charakteristické koncovky, afixy a sufixy
- Pozorování gramatických zákonů
- Historická fonetika v topoonomastice
- Varianty téhož
- Přítomnost či nepřítomnost charakteristických fonémů
- Sémantické srovnání místních názvů, které spolu jakkoliv souvisejí
- Zohlednění zeměpisných skutečností
- Znalost historických událostí v daném místě

[76] Historicky doložené jazyky = ty, jejichž existence může být doložena texty; iberština, keltiberština, tartéština, Historicky nedoložené jazyky = ty, jejichž existenci můžeme pouze předpokládat na základě vlastních jmen, toponym; ligurština, ilyrština nebo takzvané středozemní substráty

[77] Předlatinské prvky v románských jazycích Hispnáie

Významný český znalec krajiny Václav Cílek ve své knize Krajiny vnitřní a vnější popisuje, jak hraje sám se sebou takovou hru. Dojde na určité místo, do určité vesnice a hádá, jak by se mohla jmenovat, respektive na základě určitých vnějších znaků odhaduje, jak toto místo asi mohli pojmenovat kdysi lidé. Často se prý trefí. Autor samozřejmě není lingvista a tak se o tom dále nerozepisuje.

Pro nás z toho však plyne jasná věc, souvislost mezi místem a označením je pevný vztah, který my dnes už často nevnímáme, protože jsme prostě ztratili kontakt s krajinou, s místem, kde žijeme apod. Nejhorší, co dnes můžeme udělat, je zavřít se do kabinetu a s etymologickým slovníkem rozebírat toponyma, o nichž kolikrát ani nevíme (resp. někteří autoři nevědí), kde přesně leží. Chce to tedy PŘINEJMENŠÍM velmi dobrou mapu znázorňující dobře vrstevnice, vodstva, ale také místní komunikace, které často odrážejí staré cesty - prostě vidět místo v daném kontextu. Máme-li k dispozici fotografie (například z průvodce), tím lépe. Samozřejmě je vůbec nejlepší sebrat se a vydat se tam či onde podívat.

Antroponymie

Antroponyma jsou vlastní jména osob. Vlastní jména jsou podobně cenným zdrojem jako toponyma. Oproti toponymům jsou více tendenční a jsou také více zakotvena kulturně, jsou tedy mnohem více spjata s jednou kulturou, jedním jazykem, jedním národem. Jako taková mnohem rychleji podléhají změnám, snáze zanikají. Ale také se naštěstí pro nás častěji vyskytují v jakémkoliv typu textu (včetně tesaných nápisů) a proto jsou ideálním odrazovým můstkem pro zkoumání morfologie obecně. Ve srovnání s toponymy:

- Se antroponyma častěji vyskytují v textech, a v bohatších pádových a předložkových kombinacích
- Nejsou antroponyma tak stálá, zatímco toponyma se s příchodem jiného jazyka často udrží, antroponyma odcházejí
- I v rámci jednoho jazyka se antroponyma mění častěji než toponyma, podléhají různým módám apod.

Keltiberská jména se v keltiberských nápisech vyskytují poměrně často. A většinou není problém je určit na základě nějaké znalosti indoevropštiny nebo starých keltských jazyků.
Prabaskická jména se vyskytují pouze v latinských nápisech (neboť neexistuje žádná přímo prabaskická epigrafika) ale zato hojně.
Tartéská jména většinou jen tušíme. Více autorů (Tovar, Corominas, Untermann) se shoduje na tom, že existuje tartésko-iberský repertoár jmen. Je potom otázka, o čem to vlastně svědčí ve vztahu k filiaci těchto dvou jazyků.
Lusitánská epigrafika neposkytuje dost materiálu, abychom se vyjádřili k antroponymům.
Iberská epigrafika samo o sobě také nenabízí žádný ucelený seznam jmen jako třeba messapská, venetská nebo etruská epigrafika. Je to překvapující vzhledem k množství iberských nápisů (několik set). Nabízí se myšlenka, že iberská společnost, neměla-li potřebu zaznamenávat takové údaje, nebyla patrně dost administrativně organizovaná. V Azaila nacházíme mnoho předmětů z domácího příslušenství, tyto předměty jsou označeny jmény, ale vypadá to, že se jedná spíš o zkratky, možná iniciály. V Ensérune v jižní Francii se našlo poměrně dost jmen, ale latinské

nápisy téže oblasti dávají tušit, že zde nežilo homogenní iberské obyvatelstvo.[78] Latinské písemné památky oblasti Hispánie neuvádějí víc než dvě desítky jmen.[79]

V tomto kontextu byl tedy naprosto převratný nález uskutečněný na začátku dvacátého století v Římě. Byla nalezena bronzová destička obsahujíc seznamy vojáků, včetně jedné iberské jednotky. Mezi badateli je bronzová destička známá jako bronz z Ascoli nebo také Turma Salluitana. Její fotografii vidíme dole. Jako první uveřejnil její obsah italský archeolog Gatti v roce 1908 v Bulletino della archeologova communale di Roma. (Nepodařilo se mi dohledat.) Od té doby vzniklo nespočet vědeckých článků pojednávajících o obsahu Turma Salluitana, z relevantních například Untermann: Eigennamen an iberischen Inschriften.

Turma Salluitana, obrázek převzat z: http://www.webpersonal.net/jrr/

[78] Michelena, L: De onomástica aquitana, Pirineos 10, 409-455, 1954
[79] Caro Baroja, J.: Los pueblos de España, Barcelona: 1946

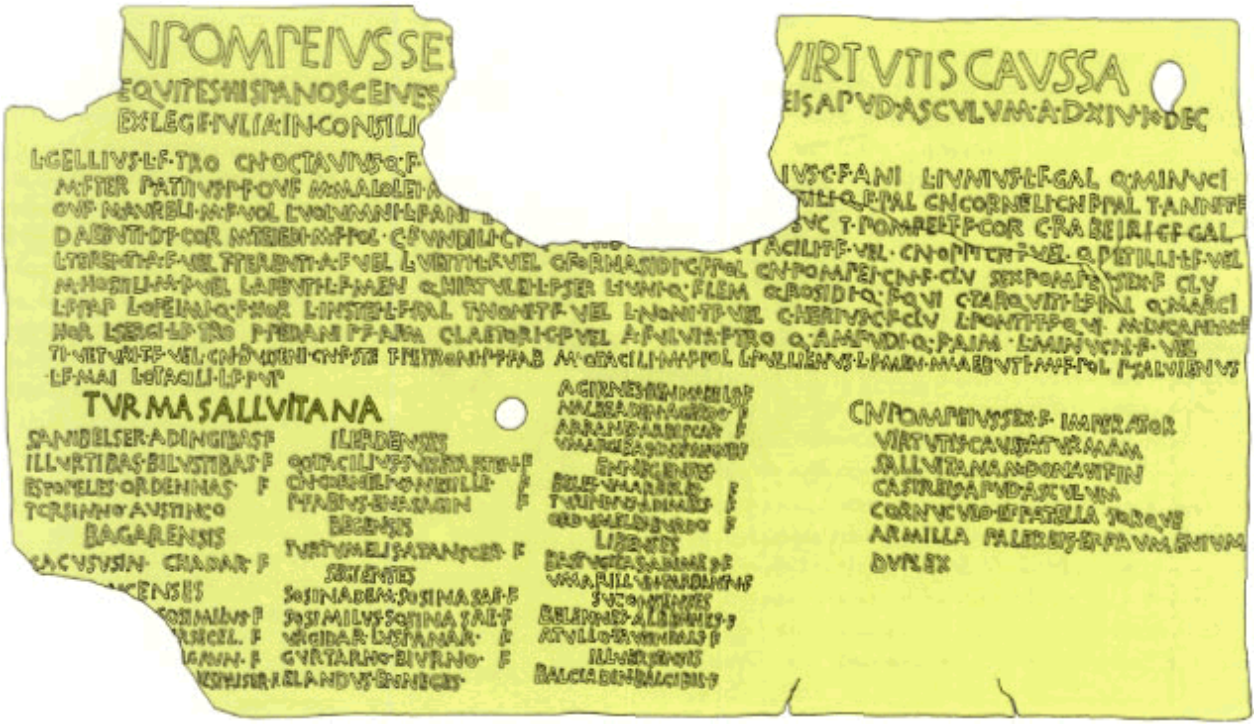

Přepis nápisu Turma Salluitana, obrázek převzat z: http://www.webpersonal.net/jrr/

Zde vidíme přepis bronzové destičky. Jedná se o seznam třiceti vojáků z deseti různých oblastí, , které vidíme vždy uvedeny jako předěly mezi jmény (např. Ilerdenses, Jucenses, Begensis,…) a které se všechny nacházejí mezi řekami Aragón, Euro, Segre. Tato jednotka tedy byla pravděpodobně etnicky homogenní iberská jednotka. (Ostatně taková byla i praxe Římanů v organizaci jednotek).[80] Čtyři jména jsou z důvodu poškození levého dolního rohu nečitelná.

K historii tabulky:[81] Soupis nechal udělat v roce 89 př.n.l. v Itálii římský velitel Cn. Pompeius, pravděpodobně, aby jim přiznal nějaké zvláštní občanské a vojenské výsady.

Čteme tedy následující údaje:

[80] Caro Baroja, J.: Los pueblos de España, Barcelona: 1946

[81] Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien, Wiesbaden: 1990

Turma Salluitana	Sanibelser. Adingibas F
	Illurtibas. Bilustibas F
	Estopeles. Ordennas F
	Tersinno. Austinco F
Bagarensis	Cacususin. Chadar F
Jucenses	(……). Sosimilus F
	(……) ircesel F
	(……) elgaun F
	(……) espaiser F
Ilerdenses	Q.Otacilius. Siusarten F
	Cn. Cornelius. Nesille F
	P.Fabius. Enasagin F
Begenensis	Turtumelis. Atanscer F
Segienses	Sosinaden. Sosinasae F
	Sosimilus. Sosinasae F
	Urgidar. Luspanar F
	Gurtarno. Biurno F
	Elandus. Enneges F
	Agirnes. Bennabels F
	Nalbeaden. Agerdo F
	Arranes. Arbiscar F
	Umargibas. Luspangib F
Ennegensis	Beles. Umarbeles F
	Turinnus. Adimels. F
	Ordumeles. Burdo F
Libenses	Bastugitas. Adimeis F
	Umarillum. Tabbantu F
Suconsenses	Belennes. Albennes F
	Atullo. Tautindals F
Illuersensis	Balciadin. Balcibil F

Na první pohled můžeme konstatovat následující: Většina jmen sestává ze dvou původních iberských jmen a latinského F (=filius, syn), kromě tří jmen, která obsahují jen jedno jméno a před ním počáteční písmeno původního jména (které snad bylo pro latinského písaře moc dlouhé?) Tři jména se objevují dvakrát: Sosimilus, Sosinasae (v příjmení dvou vojáků z Segienses, snad se jednalo o bratry) a snad také Adimels/Adimeis. V rámci komponentů jmen se také opakují části jako umar, beles, lus, sosi,…Lze tedy předpokládat, že běžné iberské jméno bylo dvojčlenné kompozitum z dvojslabičných komponent.

Také je třeba vzít v úvahu, že nápis vytvořil a iberská jména do písemné podoby převedl Říman, písař, který pravděpodobně neovládal iberštinu a mohl tedy podobu jmen do jisté míry

upravit. Musíme tedy předpokládat, že se snažil jména zaznamenat co nejvěrněji. Velké množství konsonantických klastrů hovoří v jeho prospěch.

BIBLIOGRAFIE

Albertos Firmat, María Lourdes: „La onomástica personál primitiva de Hispania. Tarraconense y Bética“, in These et Studia Philologica Salmanticensia, Salamanca: 1966

Anderson, J.M.: Ancienit Hispanic Inscriptions. Occasional Pápera. 3, Department of Archeology of the University of Calgary: 1975

Arenas, J.- Martínez, J.P.: El origen de la cultura celtibérica, Revista de Soria, 25, 1999, p. 19-28

Bičovský, J: Úvod do vývoje keltských jazyků, Ústav srovnávací jazykovědy, Praha: 2005

Blanco, A. y otros: Tartessos, Cuaderno de Historia, 16, 1985

Bosch-Gimpera, P.: Entología de la Península Ibérica, Barcelona: 1932

Bosch-Gimpera, P.: Los celtas de la cultura de las Urnas en España, Mélida: 1935

Corominas, J.: Acerca de algunas inscripciones del noroeste, Col. I, Salamanca

Corominas, J.: Elementos prelatinos en las lenguas romances hispánicas, Col.I, Salamanca

Cabo, Angel; Vigil, Marcel: Historia de España, dirigida por Miguel Artola, Alianza Editorial, Madrid: 1990

Caro Baroja, J.: Sobre la historia del desciframiento de las escrituras hispánicas, 1946

Caro Baroja, J.: Los pueblos de España, Barcelona: 1946

Correa, J.A.: Escritura y lengua prerromanas en el sur de la península ibérica, 1983

Delgado, A.: Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España, Sevilla: 1871

Faust, Manfréd: Cuestiones generales de toponimia prerromana, Col. I, Salamanca

Fletcher Valls, Domingo: Els Valencians pre-romans, Valencia: 1954

Fletcher Valls, Domingo: De nuevo sobre el signo ibérico Y, Varia 1 (1979) 191-204

Gómez-Moreno, Manuel: De epigrafía ibérica: el plomo de Alcoy, RFE sp. 9: 1922

Gómez-Moreno, Manuel: La escritura ibérica y su lenguaje, BRAH. 112: 1943

Gómez-Moreno, M.: La escritura bástulo-turdetana, Madrid: 1962

de Hoz, J.: On some problems of Iberian skript and phonetics, Col. Tübingen, 257-271, 1979

de Hoz, Javier: Las lenguas y la epigrafía prerromanas de la península ibérica, 6.CEEC. 351-396, 1983

de Hoz, Javier: La escritura greco-ibérica, Col. Viktoria, 285-298, 1987

de Hoz, Javier: „El origen de las escrituras paleohispánicas quince anos después“ In: Actas del VI coloquio sobre las lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica, Universidad de Salamanca et Universidade de Coimbra: 1994

Hübner, Emil: Monumenta linguae ibericae, Berlin: 1983

von Humboldt, Wilhelm: Prüfung der Untersuchungen der Urbewohner Hispaniens vermittelst der Vaskischen Sprache, 1821

Lafon, R.: Les ecritures ibériques, Col. CIO, Paris: 1975

Llobregat Conesa, E.A.: Contestania ibérica, Alicante: 1972

Maluquer de Motes, J.: Epigrafía prelatina de la península ibérica, Barcelona: 1968

Medina López, J.: Historia de la lengua española I, Arco Libros, Madrid: 1999

Michelena, L: De onomástica aquitana, Pirineos 10, 409-455, 1954

Michelena, L: „Sobre la posición lingüística del ibérico“ in Homenaje P.Beltrán 147- 153, 1974

Michelena, L: La langue ibére, Col. Tübingen 23- 39, 1979

Rodríguez Ramos, J.: „ La escritura de las inscripciones sudlusitano- tartesias“ in Faventia 22/1, 2000

Rodríguez Ramos, J.: „Vocales y consonantes nasales en la lengua íbera“ in Faventia 22/2, 2000

Rodríguez Ramos, J.: „Acerca de los afijos adnominales de la lengua íbera“ in Faventia 24/1, 2002

Rodríguez Ramos, J.: „La lengua íbera: En busta del paradigma perdido“ in Revista Internacionál d´Humanitats 3, 9-22 (www.hottopos.com)

Rodríguez Ramos, J.: „La cultura ibérica desde la perspectiva de la epigrafía: Un ensayo de síntesis“

Schmoll, U.: Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanem Hispaniens und das Keltiberische, Wiesbaden: 1959

Schmoll, U.: Die südlusitanischen Inschriften, Wiesbaden: 1961

Schulten, A: Numantia, 1914

Siles, J.: Über die Sibilanten in iberischer Schrift, Col. Tübingen, 81-97, 1979

Siles, J.: Léxico de inscripciones ibéricas, Madrid: 1985

Tovar, A.: The ancient languages od Spain and Portugal, New York: 1961

Tovar, A.: Lenguas prerromanas no indoeuropeas: testimonios antiguos, ELH.I, 5-26, 101-126, 1960

Tovar, A.: Einführung in die Sprachgeschichte der Iberischen Halbinsel, Wiesbaden: 1964

Tovar, A.: Lenguas y pueblos de la Antigua Hispania. Lo que sabemos de nuestros antepasados protohistóricos. Lección inaugural. Vitoria: 1985

Untermann, J.: Eigennamen auf iberischen Inschriften, Col. Tübingen, 1979

Untermann, J.:Monumenta linguarum hispanicarum, 5 svazků, Wiesbaden: 1987- 2002

Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien,
Wiesbaden: 1990

Untermann, J.: Monumenta linguarum hispanicarum, Band IV. Die tartessichen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften, Wiesbaden: 1997

Untermann, J.: Die vorrömischen Sprachen der iberischen Halbinsel, Wiesbaden: 2001

Villar, F: „Fonética y morfología Celtibéricas“. In: Actas del VI coloquio sobre las lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica, Universidad de Salamanca et Universidade de Coimbra: 1994

Villar, F.: Los indoeuropeos y no indoeuropes de antigua Hispania, Salamanca: 2002

UŽITEČNÉ INTERNETOVÉ ZDROJE (PROVĚŘENÉ)

http://www.webpersonal.net/jrr/ (stránka, kterou vede Jesús Rodríguez Ramós)

http://www.contestania.com/ (spíš populárně naučná stránka, ale užitečná, obsahuje mnoho ukázek nápisů a popisy lokalit v oblasti Alicante)

http://www.ajualcoi.org/wmuseu/valencia/virtual4_ibero.htm (v katalánštině)

http://www.ffil.uam.es/catalogo/madrid/maier.htm (el plomo de Castellón)

http://www.ffil.uam.es/catalogo/madrid/almagro.htm (iberská archeologie v majetku Real Academia de la Historia)

http://www.proel.org/alfabetos/iberico.html (velmi populárně naučná stránka, obsahuje celou řadu barevných map a nákresů, přehledy písma, etc.)

http://mujweb.atlas.cz/www/barbari/iberstina.htm (jediná stránka v češtině, velmi stručná)

http://personal.telefonica.terra.es/web/irea/so/08-download/fotos.html (velmi kompletní přehled jiholusitánských nápisů)

http://escritadosudoeste.no.sapo.pt/inscricoes.html (opět velmi podrobný přehled jiholusitánských nápisů)

http://www.proel.org/alfabetos/tartesio.html (populárně naučná stránka k tartéštině)

http://titus.uni-frankfurt.de/didact/idg/kelt/keltibbs.htm (podrobné informace k botorritskému nápisu v rámci výtečného projektu TITUS frankfurtské univerzity)

http://dialnet.unirioja.es/servlet/autor?codigo=195017 (některé příspěvky Jürgena Untermanna)